

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

SØNDERJYSK

MÅNEDSSKRIFT

Peter Petersen: Stormfloden 13. november 1872

Christian Hansen: Stormfloden på Kainæs

Eskild Bram: Sønderjylland i EF (interview med Troels Fink)

Olav Christensen: Haderslev frimenighed

Erik Jørgensen: Tuepladsen ved Årupgård

G. Carstens: Mildeburg

Vilh. la Cour: Et svar til G. Carstens

Den store egnsvandring

Henning Jensen: Nordfriesland

Boganmeldelser

Grænselandsdagbog

NOVEMBER

11 · 1972

48. ÅRG.

Haderslev museum arrangerer i samarbejde med Haderslev Arkiv- og Museumsforening en forelæsningsrække under Folkeuniversitetet med følgende titel:

HADERSLEV FØR OG EFTER REFORMATIONEN.

20. november 1972: To slotte – Haderslevhus og Hansborg.
Museumsinspektør, cand. mag. Hans Neumann.

Forelæsningsen finder sted i museets foredragssal kl. 20,00.

HADERSLEV AMTS MUSEUM

Telefon (045) 2 23 62

Nissenhaus, Husum

Nordfrisisk museum i Husum åbner søndag den 12. novbr.
en udstilling

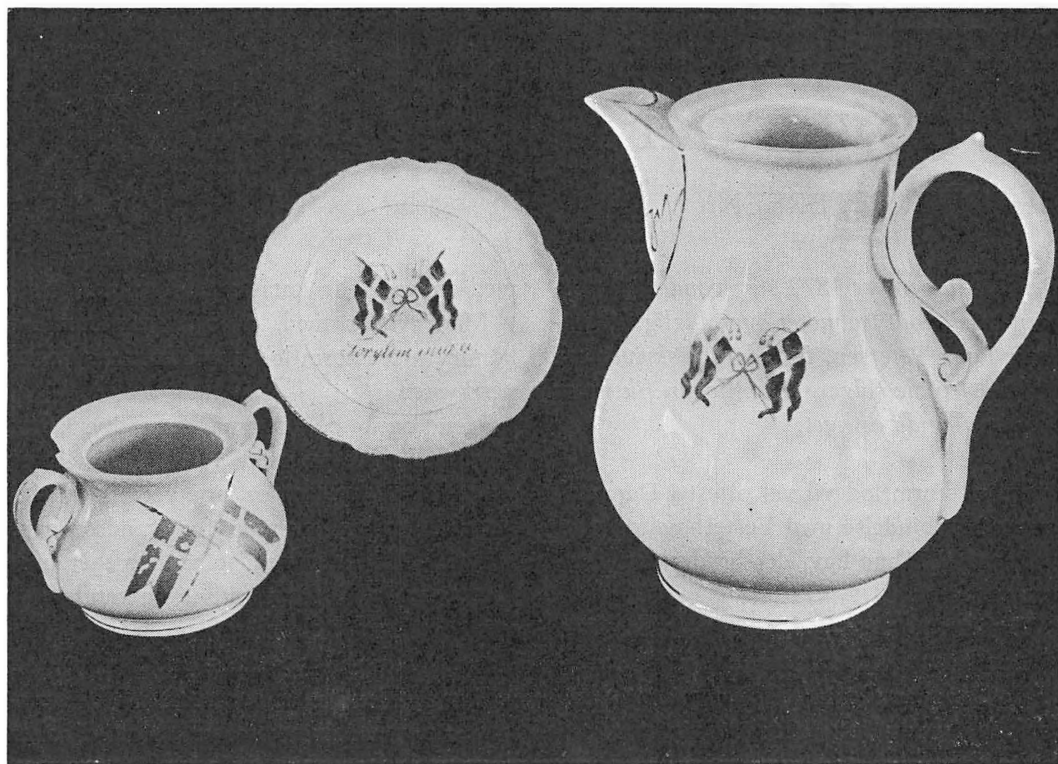
Programmationer

Udstillingen er åben 12. november 1972 til 7. januar 1973.

SØNDERJYSK MÅNEDSSKRIFT

der udsendes af Historisk Samfund for Sønderjylland som selvstændig publikation, koster 30,- kroner årlig i abonnement (incl. MOMS og forsendelse). Abonnementet og enkeltnumre (3,75 kroner stykket, særnumre beregnes der

dog en højere pris for) kan bestilles hos ekspeditionen, Landsarkivet, Åbenrå, telefon (046) 2 46 83, eller på redaktionens adresse: H. P. Hanssensvej 9, Haderslev, telefon (045) 2 17 37. Prøvenumre tilsendes gerne og gratis.

I eftersommeren 1872 var der ni huse i Østerbymaj på Kegnæs. I det ene, som knap nok var færdigbygget, og som lå, hvor Genforeningsplads i dag ligger, boede det nygifte par skomager Jørgen Bertelsen og Cecilie Bertelsen, f. Kristensen. De var blevet viet i Tandslet, hendes fødeby, den 25. oktober og var flyttet ind i deres fremtidige hjem 27. oktober.

Den 13. november kom stormfloden, og de unge mennesker mistede lige som deres naboer alt. I fællesskab drog en halv snes mand på en eftersøgningsekspedition til Vemmingbund og videre over til Angel, hvor de systematisk gennemsogte markerne langs stranden, og hvor de fandt mange af deres ejendele. De måtte holde vagt ved de bjergede ting, og de lejede sluttelig tre fartøjer, der sejlede deres gods hjem til Kegnæs.

Skomager Bertelsen fandt både vinduer og døre til sit hus – de var endnu ikke maledede, så de var lette at kende; han fandt også en bøsse med hjemmelavet smør, som to kvinder var ved at dele, da han kom gående, og blandt forskelligt indbo fandt han familiens porcelænsskab, som floden havde anbragt højt oppe på en mark. Det mærkelige var, at alt porcelænet var i skabet, og at næsten alt var helt. Der var seks par kopper og tallerkener, kaffekande og sukkerflødesæt. I tidens løb er det meste gået til, men endnu har købmand Bertelsen, Kegnæs, nogle tallerkener og sukkerskålen efter bedsteforældrene, mens hans svogerinde, sygeplejerske fr. Bodil Thomsen, Sønderborg, har kaffekanden. Då låget mangler, bruges den vidtberjeste kaffekande ikke efter den oprindelige bestemmelse, men som vase.

Stormfloden

13. november 1872

AF PETER PETERSEN

Den 13. november 1872 steg vandet i Østersøen indtil godt tre meter over dagligt. Overlærer Peter Petersen, Branderup, skriver om de katastrofale følger, stormfloden fik langs Sønderjyllands østkyst.

Begrebet stormflod vil vel oftest i Danmark sættes i forbindelse med Vesterhavet. Det er jo det store, åbne hav, der brydes mod landets vestkyst.

Den første stormflod på vestkysten, som vi har historisk kendskab til, fandt sted i 1362. Den var så voldsom, at den helt ændrede kystens udseende i Sønderjylland. Flere øer dannedes, bl. a. Amrum.

I 1634, natten mellem den 11. og 12. oktober, hærgede en voldsom stormflod kysten fra Elben til Ribe. Vandet stod to meter op i Ribe domkirke. Denne stormflod blev Nordfrislands og nordfrisernes undergang. Øen Nordstrand blev helt ødelagt. Store værdier i form af huse og kvæg gik tabt, og mere end 8000 mennesker omkom.

I 1825 gennembrød en stormflod Aggertangen ved Tyborøn, så det blev muligt at sejle til Limfjorden direkte fra Vesterhavet. Gennembrudet sandede dog til igen, men der skete flere gennembrud og tilsandinger. Indtil 1862 gennembrød Vesterhavet Aggertangen i alt fem gange. Sidste gennembrud dannede den sejlrende, der nu bruges, efter at den er uddybet.

I 1962, 16. februar, nåede en stormflod helt til Hamborg gennem Elben – der druknede den nat 365 mennesker alene i Hamborg. Ved Højer sluse målttes samtidig den højeste vandstand, der er målt der. Blot 25 cm højere, og vandet var gået over digerne

med en umådelig katastrofe til følge.

Man regner med, at der gennemsnitlig kommer tre stormfloder pr. århundrede på vestkysten.

Men også på Danmarks østkyst kan stormfloder hærge, og på en række tavler og pæle langs kysten er angivet årstal for stormfloder og mærker for vandstandens højde. I 1837 var vandstanden meget over daglig vande. Det er næsthøjeste vandstand, man kender der. Den højeste er fra stormfloden 12. og 13. november 1872.

Det er ikke sjældent, at der er små oversvømmelser ved kysterne om Østersøen, men af stormflodsmærkerne i Lybæk, som er ført fra 1625, er der indtil i dag kun tre, der nåede to meter over dagligt vande, kun to nåede over 2,50 m, og kun een nåede 3,38 meter over dagligt vande. Det var i 1872, den største stormflodskatastrofe i det vestlige Østersøområde i de sidste 347 år.

Der er flere grunde til, at katastrofen blev så stor. Fra begyndelsen af november havde der været storm fra vest, og vældige vandmasser var blevet presset gennem Kattegat, Lille Bælt, Store Bælt og Øresund ind i det lukkede Østersøområde. Stormen tog meget af den 11. november, men vandmasserne drev stadig som en svær sydgående strøm ind i Østersøen. Vinden sprang pludselig om i østnordøst. Det var kun en let brise, og de mange sejlskibe, der havde søgt læ for vestenstormen ved Bornholm, lettede anker, højeste sejl og stod vestover mod Køge Bugt for at runde Falsterbo og gennem Øresund nå deres mål i Norge, England eller endnu fjernere lande. Det blev for manges vedkommende den sidste sejlads. De fleste

strandede på Møns og Sjællands kyster.

Nordøstenvinden friskede op, blev til kuling, og den 12. november blev det orkan, der varede til den 13. om eftermiddagen. Da orkanen var på det højeste, nåede den fra Gotland til Travemünde og Kiel, den voldsomste styrke nåede den fra lidt øst for Bornholm til Rygen.

En orkan fra nordøst er sjældnen i dette område. Stiv og hård kuling fra den retning er ret almindelig, men orkan ved man kun om én gang fra 1843 og til i dag, og denne ene gang var i 1872. Denne sjældne orkan, de ophobede vandmasser i Østersøen, Østersøens form og flere andre ting, som pladsen ikke tillader at omtale, alt forenet førte til katastrofen.

Uheldigvis drejede vinden nemlig mere om mod øst, og derved blev største delen af vandet presset forbi Store Bælt, der ellers ville have været en naturlig passage for højvandet, som nu gennem Femern Bælt fortsatte over mod Sønderjyllands østkyst og Als.

Stormfloden hamrede løs på disse kyststrækninger, og da der nu kun var land, var den lange stormflods fart fra Botniske Bugt og Finske Bugt nødt til at ændre retning. Sønderjyllands kyst tvang den den eneste mulige vej – op gennem Lille Bælt. Her i Lille Bælt mødte stormfloden for første gang modstand af en vandmasse, der løb i modsat retning.

Gennem Lille Bælt kom der nord fra en modstrøm, og derved blev vandstanden fra Solkær Å, lidt nord for foden af Skamlingsbanken, til Årøsund den højeste på hele stormflodens løb. Den største højde nåedes den 13. november klokken seks ved Årøsund, vandstanden var da 3,52 meter over dagligt vande. Allerede to timer senere var vandet sunket 16 cm. Klokken 14 var strømmen vendt, og vandet i Lille Bælt løb nord på med meget stærk fart. Stormfloden, den værste og stærkeste man kender her til lands, havde tabt sin kraft. Men Sønderjyllands

østkyst havde, som over alt hvor stormfloden havde raset, lidt meget.

Stormen nåede så højt mod nord som til Vendsyssel og Midtjylland, hvor togene standsedes af sne. I Hobro, Århus, Fredericia og Kolding skete der skade, især på havnene og huse i havnenes nærhed. I Kolding skete der skade for 100.000 rigsdaler.

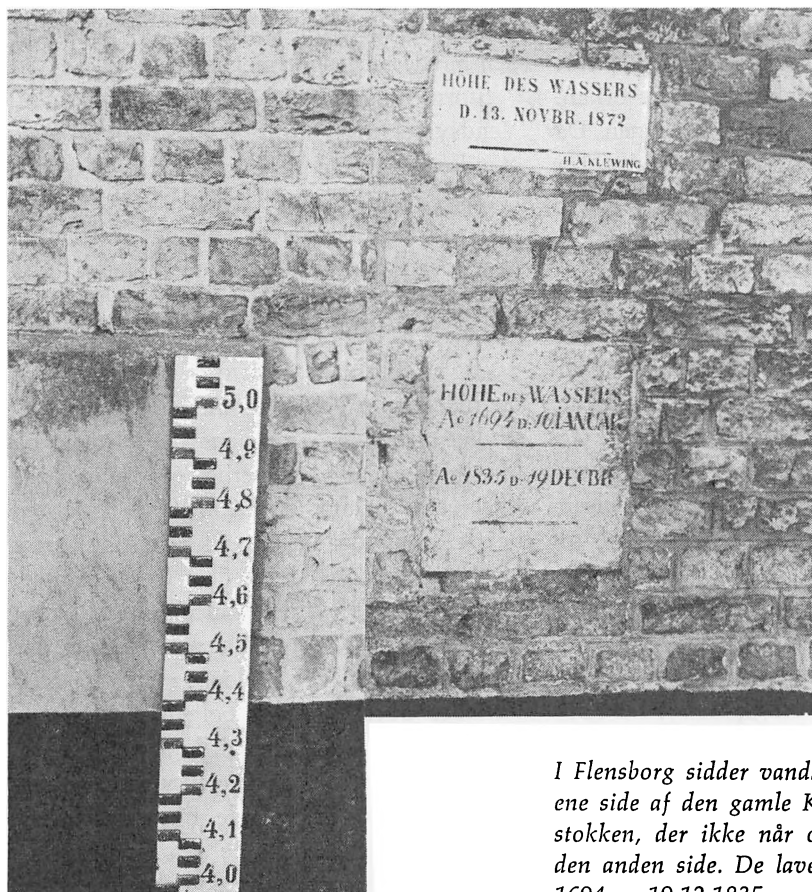
Småøerne ved Fyns vest- og sydkyst led meget. På Drejø stod to tredjedele under vand, på Skarø og Hjortø nåede havet helt op til byerne, og Birkholm blev helt overskyldt af bølgerne, og dens 14 bolsteder og huse blev ødelagt. Beboerne reddede dog alle livet ved at klatre op på lofterne. Forinden havde de bundet heste og køer så højt som muligt, derved frelste de dem fra at drukne, men de fleste blev meget medtagne af at stå i det kolde vand op til halsen så længe. De lavtliggende småøer, Lilleø og Egholm blev ligeledes overskyldt af bølgerne. Beboerne reddede sig ved at søge tilflugt på lofterne.

Næsten alle fiskerne langs kysterne mistede deres redskaber og både. Det var et slemt tab for den fattige fiskerbefolkning.

Fra Fyns østkyst og fra de fynske øer drev tømmer, skabe, kommoder, klædekister, både og døde dyr i land på Sønderjyllands kyst.

En sønderjyde fandt nogle dage efter stormflodens ophør et bornholmerur drivende i strandkanten. Han bjergede det, rystede vandet ud af det, bar det hjem, satte det ind i sin stue, tog nøglen, som hang i uret, trak det op – og uret gik. Det går endnu i dag, trods turen tværs over Lille Bælts salte vand. Bedre bevis kan man vel ikke få på den tids urmageres dygtighed. Helt ejendommeligt er det, at for få år siden opklaredes det, fra hvilken ødelagt gård på Fyn uret var drevet bort.

På Ærø gik det hårdt til. I Ærøskøbing styrtede alle bygninger på havnepladsen sammen, undtagen fyret. Haverne ved stranden blev skyllet bort, og mange både og jagter sønderlodes ved at kastes på land. I Marstal ødelagdes 10 huse, og 6 skibe sank

I Flensborg sidder vandstandsmærkerne på den ene side af den gamle Kompagniport, og målestokken, der ikke når op til 1872-mærket, på den anden side. De lavere mærker er fra 10.1.1694 og 19.12.1835.

i havnen, 20 fartøjer blev knust ved at slyn- ges på land, 80 fiskerbåde, der ejedes af fat- tige fiskere, blev sønderslået, og mange fi- skeredskaber forsvandt.

I Egernførde blev 87 bygninger totalt øde- lagt, mens 135 andre blev ubrugelige, og flere huse stod i fare for at styrte sammen, da jordens sænkning havde rokket dem i de- res grundvold.

Ved Kiel Fjord mistede fiskerne for 200.000 rigsdaler fiskeredskaber og både.

I følge en officiel bekendtgørelse af 5. de- cember fra landrådskontoret var der i Flens- borg by og amt totalt ødelagt 45 huse, 153 huse var stærkt beskadiget. Skaden på byg- ninger, indbo, forråd og kvæg blev opgjort til et samlet beløb på 64.984 prøjsiske dalere, fordelt på 250 familier på tilsammen 905

personer. 6 fartøjer var totalt ødelagt og 19 stærkt beskadiget. 153 tønder land, til en værdi af 41526 prøjsiske dalere, var totalt tilintetgjort, 2252 tønder land til en værdi af 16505 prøjsiske dalere havde taget skade. Den samlede skade på jorden, diger, veje o.s.v. beløb sig til 84471 prøjsiske dalere, fordelt på 38 kommuner og godser med 350 skadelidte. Hele skaden i amtet beløb sig til 149.455 prøjsiske dalere, men skaden på de oversvømmede marker var ikke medregnet.

I Flensborg by blev skaden på bygninger, indbo og varer anslået til 72641 prøjsiske dalere, fordelt på 256 skadelidte. Samlet skade i Flensborg amt og by blev altså tak- seret til 222.096 prøjsiske rigsdalere.

På den store Okseø i Flensborg Fjord fik man dyrene ud, inden huset styrtede sam-

men. Beboerne måtte opholde sig på øens højeste punkt, hvor der var en jordhule – der var de seks beboere i stormnatten.

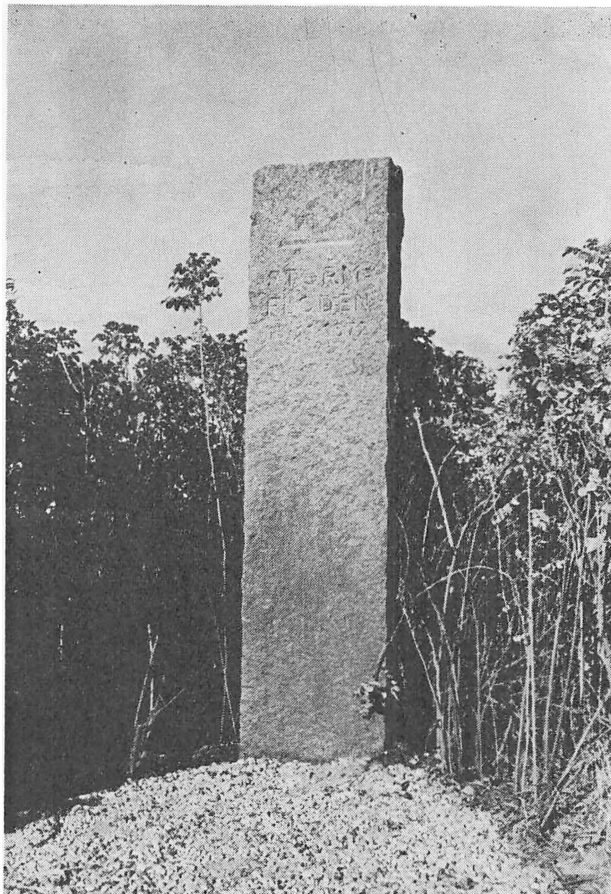
I Gråsten vadede man mange steder i vand til knæene i stuerne – 50 familier blev husvilde.

Værst gik det ud over fiskerbyen Vemmingbund, alle dens 10 huse blev totalt øde-

lagt, skønt de fleste huse var grundmurede og havde tegtag. Der var ikke sten på sten tilbage af dem. 15 familier reddede sig kun ved hjælpsomme menneskers bistand.

I stormflodsnatten stod vandet så højt, at det i dag ville svare til halvanden meter vand over E 3 langs havnen i Flensburg.

Ved Genforeningspladsen på Kegnæs står en granitstøje med vandstandsstreg fra 13. november 1872. Havet delte den nat Kegnæs i tre øer. Af halvøens 250 familier var det kun 49, der ikke led noget tab.

På østkysten af Als blev mange huse ved stranden ødelagt, 4 i Himmark, flere i Langesøby, Mels, Broballe Strand og et par huse i Brandsbøl. Stranden flød med vragstumper, træstammer, møbler, klæder og døde dyr.

Fiskerbyen Kosten ved Sottrupskov mistede totalt 4 huse og flere blev stærkt beskadiget. Den gamle, solidtbyggede vandmølle ved Sandbjerg slot gik heller ikke fri.

Langs kysten i Varnæs sogn forsvandt 6 huse. På gården Vold i Varnæs blev voldgraven fyldt med havvand, og gårdspladsen oversvømmet, så man måtte ro rundt i både på den. På Vold havde man, så langt tilbage man mindes, haft den skik at skære mærker

i træerne for de forskellige stormfloders højde. I disse træer, som stod langs voldgraven, er mærket fra 1872 det højeste af dem alle. Dette er fortalt mig i 1959 af fru Jespersen, Genner Nørskov – Vold var hendes fødehjem. Jeg så mærkerne i 1971. De var endnu tydelige at se i nogle træer, som stod ved resterne af den nu næsten jævnedes voldgrav. Dog siger deres højde over jorden os ikke så meget om vandstandens højde i 1872, træerne er sikkert vokset en del i højden i de forløbne hundrede år.

Lidt vest for Teglgården i Ny Skovbøl blev det meste af en gårds jorder bortskyllet. Gården selv blev så ødelagt, at den måtte rives ned. Den blev bygget op igen længere mod syd. Ejerens søn, Henning Jørgensen, Ny Skovbøl, fortalte mig i 1965, at før stormfloden 1872 kunne man fra Dyrbæk til Strandgaden i Felstedskov næsten alle steder køre ned til stranden – efter stormfloden kunne det kun ske et par steder.

Det passer godt med hvad der står i sidste udgave af »Trap«, at langs sydsiden af Åbenrå Fjord fra Felsbæk mølle til Dyrbæk danner bakkehøjderne et område, der som et 30–40 meter højt plateau går helt frem til fjorden. Set fra fjorden står de meget høje skrænter som en krat- og skovklædt mur, som kun brydes af stejlvæggede kløfter, hvori smalle bække løber ud i Åbenrå Fjord.

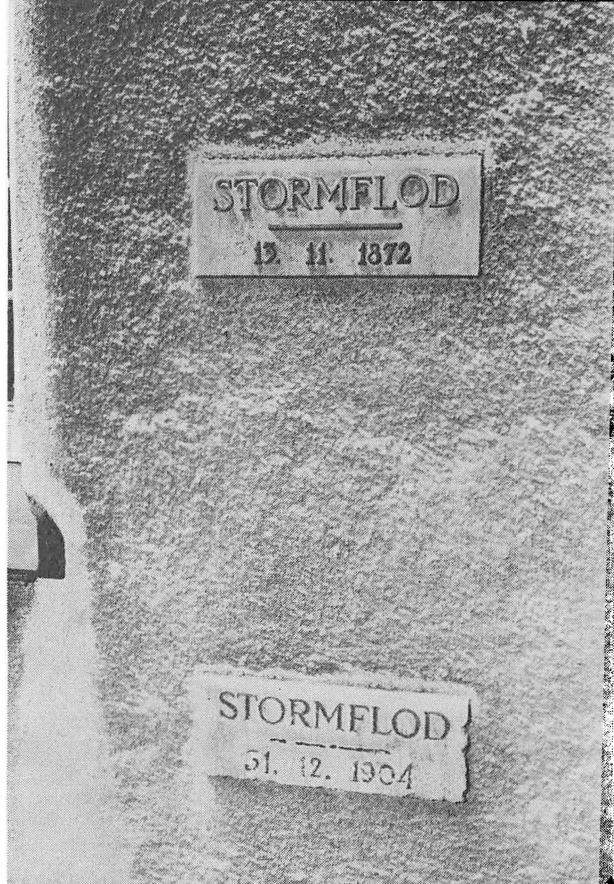
Ved Strandgaden ved Felsbæk mølle forsvandt flere huse. Et af dem, Strandhuset, ejedes fra 1805 til 1852 af min tipoldefar og oldefar. Under stormfloden i 1837 var det så truet, at min oldemor i største hast måtte bæres ud gennem vandet, som skyllede omkring huset og ind i det. Det var meget ubehageligt for hende, da det var kort før hendes nedkomst. Barnet, min farfar, havde livet igennem flere store, blå pletter af form som hænder på arme og ben. Det var mærker, mente man, som opstod, da man bar moderen bort fra huset.

Strandkroen, som også var smedje, forsvandt ligeledes i 1872. Dens skænk eller

disk blev senere fundet ved stranden ved Åbenrå.

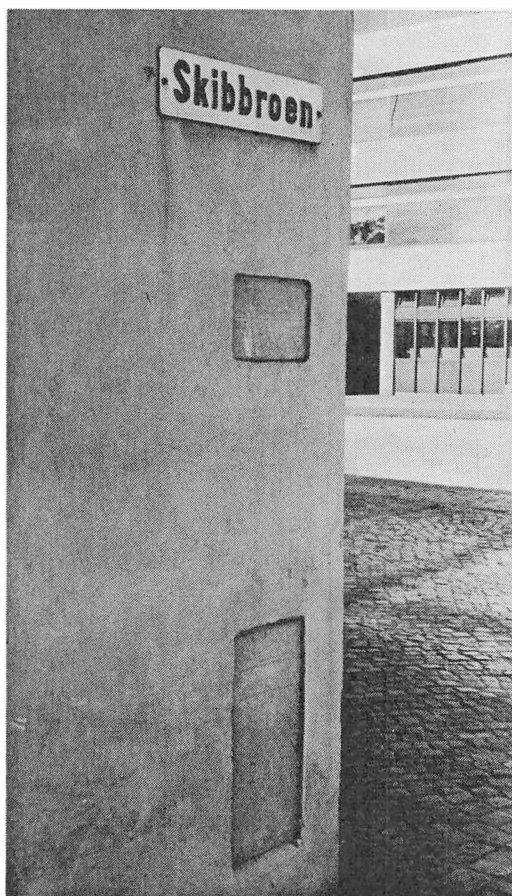
Et tredje hus forsvandt også. Det var beboet af et ældre ægtepar, som ikke ville forlade deres hjem. Dette er fortalt mig i 1960 af nu afdøde gårdejer Peter Friis, Bjerregård. Da vandet begyndte at slikke omkring huset, gik man fra Bjerregård ned til »manden og konen«, som man altid benævnte husets beboere, for at få dem væk fra det farlige hus. Konen gik også ud, men da hun kom ud i vandet, ville hun alligevel ikke med. Senere så man fra Bjerregård, at vandet stod op i vinduerne på huset. Så roede man fra Bjerregård derned, og nu ville manden og konen nok med i båden. De havde en ko, som stod i vand til langt op på kroppen. Man skar dens bindsel over, og den svømmede efter båden til Bjerregård, der ligger ret højt og således ikke var truet af vandet. En vogn fra gården drev dog bort – den fandt man senere ved lavvande ude i fjorden, hvor den stod på vognkæppene med hjulene opad, hammelstokken fandt man drevet i land ved Styrtom.

En ejendom vest for Bjerregård, tilhørende

I Sønderborg har man sat mindetaflen om højvandet på Hotel Alssunds mur lige over for Sønderborg slot.

landmand F. Petersen, forsvandt med både jord og bygninger.

Vejen fra Åbenrå mod Flensborg blev så ødelagt fra Åbenrå til Styrptom, at den først kunne tages i brug igen den 6. december.

Også nord for Åbenrå var skaderne ude ved kysten store. Fra Hejlsminde til Genner Bugt blev 31 huse ødelagt og 36 familier blev husvilde og mistede næsten alt, hvad de ejede. Af de 31 huse lå de 5 ved Vonsbæk, 2 ved Diernæs og 2 ved Sønderballe.

Engene ved Slivsvø, nærmest stranden ud mod Lille Bælt, blev dækket med et tykt lag sand og grus. Den kostbare bro under vejen ved Hoptrup havde slået revner og var i fare for at styrte sammen.

På grund af sin lange, smalle, bugtede fjord led Haderslev mindre skade, end man

På Toldbygningen i Åbenrå sidder tavlen med »Wasserhöhe 13. november 1872« temmelig højt. På den nederste tavle står årstallene for fire andre stormfloder mellem 1694 og 1912. I de senere år er to andre højvandstavler i byen forsvundet.

havde ventet. Det viste sig desuden ved en nøjagtig nivellering 6. december, at vandet endda havde stået lavere, end først antaget – 3,37 meter nåede det over dagligt vande.

Der måtte naturligvis ydes hjælp til de skadelidte, og det blev der under forskellige former.

Efter referat i Berlingske Tidende 6. december redegjorde indenrigsministeren overfor den danske rigsdag om stormflodens skader, og han anbefalede at yde støtte til de forskellige amter efter nærmere undersøgelse og efter deres behov for hjælp.

Følgende er referat fra Dannevirke:

5. december yder Fyns Sparekasse 3000 rigsdaler til vandlidte i Danmark og 500 rigsdaler til vandlidte i Nordslesvig.

Haderslev Kreds dag er, ved et heldigt træf, som de selv siger, samlet den 18. november. Man beslutter straks at yde 2000 rdl. til de skadelidte og opfordrer til, at man danner komiteer i hver kommune. De er dog klar over, at der allerede er dannet komiteer i Christiansfeld, Halk og Hoptrup. Kredsdagen ønsker at stå i spidsen som en hovedkomite og opfordrer de komiteer, der dannes, til at sende delegerede til Kredsdagen

mandag den 25. november klokken 11 på Harmonien. Opfordringen var underskrevet af: S. Bych, Lunding, C. P. Holm, Haderslev, A. Juhl, Kjelstrup, Lindstrøm, Christiansfeld, P. Skau, Bukshave.

6. december var Kredsagens bidrag 2666 rigsdaler, frivillige bidrag i Haderslev amt og by på 12527 rigsdaler, og Understøttelsesforeningen i Haderslev støttede med 433 rigsdaler.

Mange pengeinstitutter hjalp. Her skal blot nævnes, at 6. december vedtog Spare- og Lånekassen i Gråsten at yde 2000 rigsdaler til de vandlidte i 10 omliggende sogne.

19. november var der et interessant indlæg i Dannevirke, som her gengives i sin helhed:

»Efter hvad vi har bragt i erfaring, er der i går fra regeringen i Slesvig til det herværende landsrådskontor indløbet ordre til uopholdelig at foranstalte en almindelig huskollekt over hele Haderslev kreds til fordel for de ved stormfloden den 13. november skadelidte personer, og at indsende den derved indkomne sum til regeringen til videre foranstaltning. Dette stadfæstes af »Flens. n. Zeit.« for i dag, som har set sig i stand til at meddele ordlyden af regeringens cirkulære af 17. november til alle landråderne. Ordren hertil ses at være udgået fra overpræsident Baron Scheel-Plessen i Kiel på indstilling af regeringsvicepræsident Bitter i Slesvig. Indsamlingen skal tilendebringes i løbet af tre dage og foretages i byerne af magistraterne, på landet af kommuneforstanderne og på godserne af godsøvrighederne, der alle skal indsende de indkomne beløb til landrådene, hvorfra pengene til dem fra de 6 hårdest ramte kredse nær (Åbenrå, Sønderborg, Ekernførde, Pløn, Oldenborg og Femern) går videre til regeringen i Slesvig, som derpå ved hjælp af det stående stænderudvalg fastsætter princippet for uddelingen over de enkelte

Haderslevs stormflodsmærke fra 1872 er vanskeligt at finde, da teksten vender ind mod en husvæg. På stenen står til en forandring »Höhe des Wasserstandes d. 13. November 1872«, og på »retsiden« mod havnen: »BROEN ANLAGT 1829«.

kredse, hvor dernæst atter landrådene i forening med en af ansete og erfarne mænd dannet komite besørger uddelingen. Da regeringen lader den i hele Holsten og Slesvig anrettede skade taksere, formener den, at hovedfordelingen over kredsene kan ske i de første dage af næ-

ste uge og fordelingen i de enkelte kredse i de nærmeste dage derefter.

Uagtet det fortjener al påskønnelse, at regeringen så hurtigt og energisk har taget sig af denne sag, kan vi dog ikke tilbageholde nogle bemærkninger, som uvilkårlig må påtrænge sig enhver. Er det rigtigt at træffe en så omfattende foranstaltning for en enkelt provinses vedkommende, når største parten af de prøjsiske provinser aldeles intet har lidt af stormfloden? Burde overpræsidenten ikke snarere have foreslået ministeriet i Berlin, måske endog rigskancelliet, at foranstalte en huskolekt over hele Prøjsen eller hele Tyskland? Vil følgen af huskolekten provinsvis ikke blive, at hver enkelt provins kommer til at bære sit tab og ikke får hjælp fra andre provinser? Og kan det forsvares at udskrive – om end kun under en mildere form – en skat i et land, som for halvandet år siden har haft en så uhyre overordentlig indtægt som den Frankrig pålagte krigskontribution, der langt overstiger samtlige tyske staters statsgæld? Kunne de, som betragter sejren over Frankrig som en særlig nåde fra himlen mod det tyske folk, få bedre anvendelse for sejrens frugter end til at lindre de sår som himlen i sin vrede har slået de selvsamme folk? Prøjsen er rig nok til af statskassen midler at kunne betale al den skade, stormfloden har forvoldt, selv om den skulle løbe op til nogle hundrede millioner, og på den måde fik den franske krigskontribution i al fald en bedre anvendelse end ved at ligge og mugne til den næste erobningskrig. Overpræsidiat i Kiel og regeringen i Slesvig havde derfor fortjent mere tak, dersom de havde gjort al deres indflydelse gældende for at få nogle af de mange ufrugtbare guldmillioner trukket frem af det prøjsiske skatkammers dybe kældere.«

En kreds i Haderslev mente, at Haderslev-

egnen ikke havde lidt så megen skade som andre dele af fædrelandet, især Lolland, Falster, Sydsjælland, Langeland, Ærø og Bornholm. Da man mente, at de skadelidte på Haderslev-egnen ville få nogenlunde dækning gennem komiteen i Haderslev, opfordrede man til at indsamle penge til landsmændene i Danmark. Den 5. december var der allerede indkommet 310 rigsdaler.

Det vidner godt om fællesskabet mellem kongeriget og Nordslesvig, at Fyns sparekasse yder hjælp til Nordslesvig, og nordslesvigerne yder hjælp til kongeriget.

I sin bog »Åbenrå, vort hjertes hjem« foreslår rektor Buchreitz, at der et sted ved havnen bliver rejst en søjle, der viser, hvor høj vandstanden har været ved de forskellige stormfloder. Der har været mindst ni kendte oversvømmelser.

Ideen er så god, at man skulle undre sig over, at søjlen ikke forlængst er rejst. I Ribe er rejst en høj stormflodssøjle, der viser vandstanden ved stormfloder fra 1763 til 1911.

Var det ikke værd at rejse en lignende søjle i Åbenrå i hundredåret for den største vandkatastrofe, 13. november 1872?

Der burde vel også ved Årøsund – eventuelt ved en tavle – vises mærket for den højeste vandstand, der er kendt på Danmarks østkyst i de sidste halvtrediehundrede år, og fortælles, at 13. november 1872 stod $\frac{6}{7}$ af Årø under vand.

BENYTTETE KILDER:

- Geografisk Tidsskrift 1924: Thade Petersen: Stormfloden 1872, s. 16–24.
L. Ingemann: Stormfloden 1872. Et 75 års minde, s. 5–48.
Dannevirke fra 13. november til 19. december 1872.
Trap 1929, s. 121–122.
Årsskrift 1953. Åbenrå Statsskoles Samfund, s. 54–58.
Deutscher Volks-Kalender 1937: Die Novemberflut des Jahres 1872, s. 46–48.
Samtaler med beboere ved Åbenrå Fjord.

Landevejen ved Østerby på Kegnæs skiller vandstandssojlen til venstre fra den granbevoksede sandbanke til højre; her reddede møller Duus fra

flodsnatten. Havet stod mere end mandsdybt over vejen den nat.

Hartsø mølle, hans kone og datter livet i storm-

Stormfloden på Kainæs

VED CHRISTIAN HANSEN

Gårdejer Christian Hansen, Brandsbøl, skrev i sine sidste leveår en slags sognekronik om Als, i alt henimod en snes store protokoller blev fyldt dels med afskrifter, dels med beretninger, som Christian Hansen fik fortalt. Protokollerne gik i arv til hans kusines søn, gårdejer Jacob Jørgensen, der delte hans historiske interesser, og denne har udlånt noget af materialet til Sønderjysk Månedsskrift, idet stormfloden i 1872 naturligt er et af de emner, der er blevet skrevet udførligt om.

Der var meget at vælge imellem: Om interentskabet til udtørring af Mjelsø og Bundsø, der måtte begynde forfra, om den synske Daniel, der varslede stormfloden, og om folkene på Kegnæs færgetro, der ikke nåede at komme af sted, da vandet steg,

men måtte sidde på loftet og lytte til bragene, da sidehusene styrtede, da et hjørne af selve kroen forsvandt i bølgerne og til bumpene, når de svømmende møbler i stuerne ramlede mod vægge og lofter; først da de havde siddet på loftet i tretten timer, nåede hjælpen fra Hjortholm frem.

Her gengives den dramatiske beretning fra Østerby, som Christian Hansen har afskrevet efter en samtidig artikel i Dybbøl-Posten og suppleret med personlig viden.

De mange sørgelige beretninger, der foreligger om de forfærdelige ødelæggelser, som stormfloden den 13. november har anrettet trindt omkring ved Østersøens kyster, har opfyldt alles hjerter med bekymring og del-

tagelse. Men de færreste kender dog endnu ulykkerne i hele deres omfang eller kan gøre sig en klar forestilling om de gyselige lidelser, som de stakkels vandlidte har udstået og den forfærdelige dødsangst, hvori så mange af dem har været, og det er håbet om, at alt, hvad der fremkommer til nærmere belysning heraf yderligere vil vække interessen og sympatien for de vandlidte, at denne korte fremstilling nedskrives. Den indeholder kun et og andet om stormfloden på Kainæs, men kunne den dog måske medvirke til at skaffe de mange rundelige gaver, der strømmer ind til de vandlidte fra alle sider, da ville den hensigt, hvori den er nedskrevet, være opnået.

I Østerby på sydsiden af Kainæs ligger møller Duus's hus i den lavning, der med større og mindre bredder strækker sig omtrent en halv mil, først mod nord, siden mod vest ind i landet. Denne lavning, Hartsø-lavningen, har om vinteren været fyldt med ferskvand, som til sine tider har kunnet stå næsten op til møllerens hus, men mod vandet fra havet har den været beskyttet med ret store sandbanker, som naturen har dannet langs strandkanten. Ferskvandet i lavningen har udløb til havet igennem en bæk, der aflukkedes ved en stor dobbeltsluse, når højvandet kom, og således forhindrede dette gennem bækken i at løbe ind i lavningen. Mølleren anbragte om foråret en såkaldt vandingssnegl i bækken, der bevirkede, at alt vand skaffedes ud af lavningen, og ikke blot han selv, men en stor del andre jordejere på Kainæs fik derved deres jorder fri for vand, og navnlig fik de adgang til de forskellige tørvemoser, der findes i lavningens vestlige del og har så meget større værdi for hele Kainæs halvø, som denne er ganske blottet for skov.

Således omtrent var forholdene ved Hartsø-lavningen før stormfloden, og de brave Kainæsbeboere var lykkelige ved at kunne skaffe sig et tarveligt erhverv gennem deres arbejde og vindskibeligthed, men nu er sand-

bankerne ved Østerby gennembrudt, den store dobbeltsluse splintret i stykker og hele Hartsø-lavningen forvandlet til en stor saltvandssø, der kun ved et kostbart inddæmningsarbejde atter vil kunne udtørres.

Ved de forskellige så mærkeligt sammenstødende omstændigheder var vandet allerede i nogle dage i uhyre mængder af vind og strøm drevet ned gennem Kattegat til Østersøen. Højvandet havde været i stadig tiltagende ved Kainæs allerede den 10. november, og nu rejste der sig en orkanagtig storm fra nordøst, som helt oppe fra den finske bugt førte de uhyre vandmasser i rasende fart over i Østersøens vestlige del. Men endnu den 13. november om formiddagen, da bølgerne hævede sig tårnhøjt mod Østerbys sandbanker og piskede deres skummende fråde ind over land, da så vel de stakkels beboere, at det var et Guds vejr, som i mands minde ikke var oplevet, men ingen anede dog de skrækkelige ødelæggelser, som det ville anrette. Dog, højvandet steg bestandig mere og mere, og på én gang brød det på et enkelt sted ind over sandbredden og væltede sig i ødelæggende strømme ned over Hartsø-lavningen.

Møller Duus var netop dengang i færd med at bringe sine kreaturer i sikkerhed og redde sit bohav op på loftet i sit hus, og hans svigersøn boelsmand Christian Nielsen og dennes nabo boelsmand Mathias Mathiesen var ilede til for at hjælpe dem. Hestene var netop spændt for vognen for at køre bort med tre svin bagi denne, da de så det vældige hav bryde ind over sandbanken. Nu af sted for at frelse livet, råbte møller Duus, idet han fik sin kone og pige op på vognen og kørte af sted med denne gennem det stadig stigende vand. De to boelsmænd fulgte et stykke med vognen for at støtte den; men de var næppe kommet 100 alen fra møllehuset, før havet brød igennem sandbankerne lige i højde med dette, og inden de havde nået den endnu kun 100 alen længere henne liggende landevej, slog en så voldsom vand-

masse ind omkring dem, at hestene og vognen begyndte at flyde, og de to boelsmænd måtte redde sig op på et stengærde ved siden af vejen. Det gav et ryk i vognen, da den begyndte at flyde i de oprørte vandstrømme, så møllerens kone nær var faldet af den. I samme øjeblik opdagede de, at den bro, der på landevejen førte over bækken fra Hartsølavningen var fuldstændig under vand og til dels bortskyllet, og derover førte den eneste vej op til det højereliggende land. Det var et rædselsfuldt øjeblik, en dødsyggen gennemfor dem alle, det var, som om alt håb om redning var ude. Men møller Duus tabte dog ikke besindelsen, han piskede på hestene, og det lykkedes at nå over på en lille sandbanke ved vejen, der endnu dannede lige som en lille ø midt i de frådende bølger. Her var livet for øjeblikket reddet, men hvem vidste hvor længe?

Vandet steg bestandig mere og mere, og det øjeblik kunne måske være nær, da de høje søer ville slå op og rive dem med sig i deres kolde favn. Dog møller Duus holdt modet oppe i sig selv og de modfaldne kvinder. Hestene spændtes fra vognen og blev bundet til denne, og oven på to store høhæs, der kom flydende og strandede på den lille ø, fik han de to kvinder anbragt, så de nogenlunde kunne holde sig varme ved at dække sig ind i høet, mens han selv holdt varmen ved at sammenbære bohøve af alle slags, der af bølgerne kastedes op på sandbanken. Men bestandig steg vandet, og når de ulykkelige mennesker ængstelige spejdede efter redning, mødte deres blik kun de tårnhøje bølger, der ødelæggende væltede sig ind over landet, mens nordveststormen piskede det frådende bølgeskum højt gennem luften. Faren steg med hvert øjeblik; den lille ø, hvor de var, blev mindre og mindre. Vandet nåede allerede toppen af sandbanken, og kvinderne var netop kommet ned af høhæssene og holdt sig fast ved vognen, da en voldsom sø slog ind over dem og rev såvel de store høhæs som alt det af mølleren indsamlede bo-

have med sig i det vilde hav. Det var et Guds under, at de blev reddede, og da søerne vedblev at skylle ind over banken, ville det sikkert have været ude med dem, når ikke den ene side af et hustag var kastet ind på sandbanken og havde sat sig fast der. Ovenpå dette tag satte de sig nu og søgte ved deres vægt at trykke det fast til jorden; men hver gang bølgerne slog ind over sandbanken, lattede taget trods deres anstrengelser for at holde det tilbage, og det så dog altid ud som om bølgerne ville rive dem alle med sig i det åbne hav. Således forløb time efter time i den frygtelige kamp om livet med de oprørte bølger, men netop da det var blevet dem klart, at øjeblikket nærmede sig, da de ikke længere kunne stride imod, men måtte bukke under i den ulige kamp, netop da begyndte vandfloden at falde og nyt håb om redning oplevede atter deres sunkne mod. Vandet stod dog endnu højt op omkring dem til alle sider, mørket var alt for længe siden indtrådt, og de vældige brændinger bruste endnu med frygtelig kraft ind over det overskyllede land.

Ville nogen vove sig ud for at redde dem, og kunne et sådant forsøg lykkes? Eller ville vandet falde så meget, at de selv kunne forsøge at redde sig over det? Disse to spørgsmål gentog de stadig for sig selv uden at turde håbe på, at ønskerne ville gå i opfyldelse. Stormen rasede uafbrudt, og den gennemisnede dem i deres dyngvåde klæder. Hunger og anstrengelser havde afkræftet dem, og nu da vandfloden syntes at ville spare deres liv, stillede den fare sig i udsigt for dem, at de kunne omkomme af kulde og udmattelse, inden befrielsens time kunne slå.

Time efter time gik hen. Møllerens pige faldt flere gange sammen i afmagt, men mølleren ruskede i hende, satte mod i hende og i sin kone og søgte på enhver måde at holde deres livsånde i virksomhed. Men stundom måtte selv han håbløst folde sine hænder og mistvivle om frelsen. Først klokken 12 til 1 om natten, efter at de i 13–14

timer havde svævet mellem liv og død på den lille sandbanke, lykkedes det behjertede folk at redde dem alle tre i yderst forkommen tilstand.

De to boelsmænd Christian Nielsen og Mathias Mathiesen, der havde reddet sig op på stengærddet ved landevejen, dengang møllerens vogn begyndte at flyde, fulgte omtrent 100 alen henad dette, da de kom udfor Thomas Engelbrechtsens hus, hvor mand og kone med deres 4-årige barn havde reddet sig op på loftet. Kom herop til os, råbte Engelbrechtsen til dem, men da de i følge denne opfordring arbejdede sig tværs over vejen, rev en vældig sø Nielsen omkuld, og havde Mathiesen ikke fået fat i ham og holdt ham oppe, var han næppe blevet reddet. Nu lykkedes det imidlertid dem begge at nå huset og komme op på Engelbrechtsens loft. Men der skulle de heller ikke længe føle sig sikre. Vandet stod allerede højt i den nederste del af huset, og da de voldsomme søer kort efter bortrev et lille sidehus til dette og bragte selv stuehuset til at vakle, da blev det dem klart, at kun en hurtig flugt fra huset kunne redde dem, ja, måske var det allerede for silde. Det var et rædselsfuldt øjeblik, men de uforfærdede mænd fandt på råd. Ved hjælp af en lægte reddede de sig alle over på en halmstak, der stod bag ved huset, og fra denne igen op på en lille sandbanke bag ved. Mathiesen var foran og hjalp de andre efter sig. Nielsen stod halvt nede på loftstrappen for at modtage barnet, som faderen rakte ned til ham, og lige som han skulle tage det, slog en sø mod trappen, så den nær var styrtet sammen, og barnet faldt ham ud af hænderne. Men han vandt hurtigt det tabte fodfæste igen og greb barnet ret som det nåede vandet – et øjeblik senere ville den lille have været bølgerens rov.

Endnu mens de to boelsmænd var på stengærddet uden for Engelbrechtsens hus, blev de tilråbte af Mathias Iversen og kone, der boede i det nærliggende hus, at de skulle komme dem til hjælp med at redde deres bo-

have op på loftet. Nu er der ingen tid til at tænke på bohøve, råbte Mathiesen, se at komme herover, det gælder om at redde livet. Men de to ægtefolk fulgte dem ikke, de ville atter ind i deres hus, og først da de fem mennesker fra Engelbrechtsens hus var kommet op på sandbanken bag ved, så de Mathias Iversen, der med sin kone i sine arme og en lille kurv i hånden søgte at arbejde sig igennem vandet over til sandbanken. En voldsom sø slog dem omkuld, men de rejste sig tildels igen og kom nærmere, samtidig med at folkene oppe på sandbanken ved at tage hinanden i hånden dannede en kæde, således at den bageste holdt sig fast oppe på banken, medens den forreste vadede ud i vandet lige til halsen og rakte hånden ud for at få fat i Iversen og hans kone. Også disse strakte armene frem efter deres hjælp og var allerede kun et par alen fra den forreste af disse, da nye frygtelige søer atter tumlede dem omkuld og rev dem bort med sig tæt forbi dem alle på sandbanken, uden at det var dem muligt at yde dem hjælp. Flere gange kom de ulykkelige til syne over bølgerne, og man så, hvorledes de klamrede sig fast til hinanden for ikke at skilles ad i døden, men tilsidst forsvandt de i den voldsomme brænding ned i Hartsø-lavningen. Endnu har man ikke fundet deres lig, skønt alle eftersøgelseser foretagne. I den lille kurv, de medførte, mener man, at de havde nogle penge, som de selv og deres voksne børn havde sammen sparet sig ved deres flid og møjsommelige arbejde, men kurven er forsvundet med dem i deres våde grav.

På sandbanken bag Engelbrechtsens hus stod imidlertid de stakkels mennesker ængstelig ventende på, hvad der skulle komme. Moderen havde sin nød med at skærme barnet mod kulden og bølgeskummet, som stormen sprøjtede ind over dem, men da en kiste uden låg kom drivende til dem, blev den vendt med bunden mod søerne, og inden i den satte hun sig med barnet, medens mændene søgte lidt læ ved at holde en opskyllet

dør foran sig. Flere lange timer gik hen, vandfloden steg højere og højere, og søen slog jævnlige helt ind over dem, så selv moderen med sit barn i kisten blev gennemisnet i det kolde bad. Bølgerne havde allerede skyllet græsset bort rundt omkring på sandbanken, hvorpå de stod. Den faste banke forvandlede sig mere og mere til en løs sandhob, og de så med rædsel, at det øjeblik kunne komme, da de rasende vandstrømme ville rive sandbanken bort under deres fødder og hvirvle dem bort med sig.

Da mørket faldt på, sagde en af dem til Nielsen: Se nu, hvad klokken er, for nu er det sidste gang, vi kan få det at se. Og i sandhed, de ulykkelige mennesker kunne ikke vente, at det skulle blive mere dag for dem, så fortvivlet var deres stilling, men de styrkede hinanden i mod og udholdenhed og i håbet om, at den almægtige nok ville komme dem til hjælp, og da vandet omsider omtrent klokken 5^{1/2} begyndte at falde, da priste de Gud, der nu lod dem øjne en udsigt til frelse. Faren for at blive revet bort af bølgerne svandt mere og mere, men det gjaldt om i de våde klæder og den kolde storm at holde ud, til redningstimen kunne slå. Den stakkels kone sad frygtelig forkommen med sit barn, men Nielsen fik hende ud, satte mod i hende og valsede rundt på bakketoppen med hende, så længe til hun fik varme i blodet, og det kunne hun sandelig trænge til, thi der var endnu mange, lange, lange timer tilbage, inden frelsen skulle komme.

Inde i Østerby kro havde der i løbet af eftermiddagen samlet sig en del mennesker, der rådslog om, hvorledes man skulle redde de ulykkelige folk, der var ude på sandbankerne. Alle både i Østerby var imidlertid skyllet væk eller knust i brændingen, så der måtte sendes bud til Lillehavet – Høruphav – efter en båd, som skulle køres over land til Østerby. Båden var allerede kommet, men der var ingen af de tilstedeværende, som forstod at føre den, og man lige nær. Da kom omsider boelsmand Hans Hansen, der tidli-

gere har faret til søs som tømmermand, ind i kroen, og da han hørte, hvor om der var tale, sagde han straks: Jeg vil gå ud i båden til sandbankerne, når et par mand vil hjælpe mig. Ja, jeg går med, råbte Peter Knudsen, der i samme øjeblik trådte ind tillige med sin svoger, men vi må have én mand til. Det vil jeg gerne, sagde boelsmand Peter Mathiesen. Nej, du forstår ikke at føre en åre, svarede Hans Hansen, du er os mere i vejen, end du gør gavn; men er der ingen andre, der vil gå med, og som forstår at tumle en båd? Da trådte Rasmus Jørgensen frem og tilbød at følge de to andre, og de tre uforfærdede mænd gik nu ind i brændingen med båden, medførende et sejl til denne og noget proviant, alt for det tilfælde, at de skulle drive til søs. Søerne kastede båden frem og tilbage, så den hvert øjeblik tørnede mod ruinerne af de omstyrtede huse og truede med at blive knust, men Rasmus Jørgensen sprang i vandet, støttede båden og lodsede den frem over de vanskeligste punkter, indtil det endelig lykkedes dem ved forenede anstrengelser, og efter at have været udsat for den tredobbelte fare, at båden kunne knuses mod ruinerne, kæntre eller drive til søs, at nå hen til sandbanken ved Engelbrechtsens hus, hvorfra de lykkeligt førte de fem derværende forkomne mennesker tilbage gennem brændingen til Østerby kro. Klokken var dengang over 11 om aftenen.

Atter gik de tre uforfærdede mænd ud med båden til den sandbanke, hvor møller Duus og hans kone og pige var, og under de samme farer som første gang bjergede de også disse tre mennesker lykkeligt gennem den oprørte vandflod.

De tre djærve redningsmænds navne vil man mindes på Kainæs lige så længe som stormfloden den 13. november, og fortællingen om deres raske dåd vil bringe hjertet til at banke hos mangan yngling, der endnu ikke har set, om det mod, han føler i sit bryst, også vil stå sin prøve, når farens time kommer.

Sønderjylland i EF

AF ESKILD BRAM

Reaaktør Eskild Bram, Haderslev, har talt med generalkonsul, professor, dr. phil. Troels Fink, Flensborg, om de nye aspekter for Danmark, særlig Sønderjylland, som det danske ja til EF 2. oktober 1972 indebærer.

Danmark kommer i Det europæiske Fællesskab fra 1. januar 1973. I selve grænselandet Sønderjylland blev denne afgørelse truffet med overvældende majoritet. Herefter har Nordslesvig bragt sig selv frem i en central position som brolandet ud til Europa.

Er sønderjyderne forberedte herpå? Ved de nok om, hvad den nye situation indebærer?

Dette spørgsmål har jeg rettet til grænse-landshistorikeren, professor, dr. phil. Troels Fink. I kraft af sit arbejde som dansk generalkonsul i Flensborg har Troels Fink i en lang årrække været placeret i brændpunktet mellem to landes regioner, og han har mange kontakter til begge sider. Ydermere er det kendt, at han har gjort et stort arbejde for at sætte sig ind i de grænseregionsproblemer, som EF i Bruxelles selv beskæftiger sig meget med. Der foreligger allerede en betydelig litteratur om emnet.

– Sådan som tingene har udviklet sig med kommunalreformen kan man vist indlede med at konstatere – fremhæver Troels Fink – at Sønderjylland befinder sig i en gunstig udgangsposition. Det skyldes, at storamtet vil kunne varetage de opgaver, der kommer til at melde sig. Indtil nu må man vel forsigtigt sige, at de nye forhold har fremkaldt det meste initiativ i de enkelte sønderjyske primærkommuner. Jeg tror dog nok, at helheden vil træde mere samlet frem som udtryk for, at Sønderjylland er en grænseregion.

– Og Sydslesvig?

– På den anden side af grænsen ser forholdene lidt anderledes ud, idet man her vistnok må regne med tre amtskommunale enheder. Der er tale om det nyetablerede amt Nordfrisland, og så kan man muligvis regne med et sammenlagt Flensborg og Slesvig amt, mens byen Flensborg er ivrig for at bevare sin stilling som kredsfril enhed, altså uden for det mulige østlige storamt. Der bliver på den måde tre sydslesvigske centre: Husum, Slesvig og Flensborg. Som sagen ligger i øjeblikket med et par uafklarede spørgsmål, kan man ikke rigtig danne sig et skøn over, hvordan et dansk-tysk regionalt samarbejde kan etableres.

– Men så kan man formentlig søge oplysninger om, hvordan det går ved de andre vesteuropæiske grænser?

– Det er netop det, man kan. Som en følge af EF's eksistens og i det hele taget den afspændte situation i Vesteuropa har grænseregionerne begyndt at gøre sig stærkere gældende end hidtil. Der udgår initiativer både fra Europarådet i Strasbourg og fra EF's hovedkvarter i Bruxelles. Fra begge disse hold har man i stigende grad opmærksomheden henledt på grænseregionernes særstilling.

– For Europarådets vedkommende er udgangspunktet behovet for en regional planlægning. Det begyndte for alvor med, at de europæiske ministre med ansvar for regional planlægning mødtes til en konference i Bonn i september 1970. Danmark var repræsenteret af boligministeren. Et af dette mødes resultater var en opfordring til de respektive regeringer om at koordinere deres regionale planlægning i samarbejde med repræsentan-

ter for grænseregionerne. Der henvistes til sådanne spørgsmål som fælles modforanstaltninger mod den stigende forurening og et samarbejde om trafikale spørgsmål og lignende, alt det, der går under fællesbetegnelsen infrastruktur. Den seneste konsekvens af denne indsats tværs over grænserne var et møde, der blev holdt af repræsentanter for de europæiske grænseregioner i Strasbourg omkring 1. juli i år. Her drøftede man mulighederne for det videre samarbejde. Denne konference omfattede både deltagere fra EF-lande og de andre lande, der er medlemmer af Europarådet, men ikke af EF, for eksempel Østrig og Schweiz. Endnu er disse overvejelser på begyndelsesstadiet, men for os har det stor interesse at følge med i, hvad der sker ved de andre grænser. Mange forskellige samarbejdsorganer er dannet, hvori handelsorganisationer og lokale myndigheder på begge sider af en grænse deltager. Foranstaltningersvarende til »de dansk-tyske dage« arrangeres ved adskillige grænser.

– Og hvorledes mener De så på denne baggrund, at perspektivet bliver for udviklingen ved den dansk-tyske grænse?

– Så vidt jeg kan bedømme det, er der nu visse opgaver, som omgående melder sig med henblik på en løsning på fælles basis. Det er sådan noget som forureningen af Flensborg Fjord, hvor de to parter jo allerede har etableret en kontakt, og man kunne også drøfte, hvorledes turistinformationen bedst kan tilrettelægges i begge parters interesse. Grænsevandløbskommissionen har gammel hævd og kan måske danne mønster for andre kommissioner. Det er næppe formålstjenligt med et almindeligt altomfattende udvalg med underudvalg. Opgaverne må løses, som de melder sig, og den almindelige planlægning må tilrettelægges efter et helhedssynspunkt omfattende hele landet.

– De nævnte ikke det vigtige dansk-tyske fællesprojekt, nemlig motorvejen fra Hamborg til Ålborg?

– Nej, jeg mener, at motorvejen er et ud-

mærket eksempel på en opgave, som de respektive statslige organer må ordne. Her er det København og Bonn, der forhandler, ikke Åbenrå og Flensborg eller Kiel.

– Hvad foretager EF sig ved grænserne?

– EF byggede helt naturligt på det grundlag, der forelå allerede ved starten med de særlige nationale egnsudviklingsproblemer. I EF spiller egnsudviklingen en stor rolle, og der ydes blandt andet en vældig indsats for at hjælpe de sydlige egne i Italien og den sydvestlige del af Frankrig. Men der er egnsudviklingsproblemer mange andre steder, og da man gik i gang med at studere dem, opdagede man, at der var særlige problemer ved grænserne. Her kommer konkurrencemomentet ind i billedet. For det er klart, at de forskellige egnsudviklingsprogrammer kan være gunstigere på den ene side af grænsen end på den anden. For nu at undgå noget som helst »under bordet« er der i EF truffet visse aftaler om, at hjælpeforanstaltningerne ved en grænse skal være transparente, det vil sige stillet under offentlighedens kontrol. Der er også truffet aftale om et »loft«, der kan variere lidt fra land til land, men som skal godkendes af EF. For Tysklands vedkommende er de østlige grænseområder op imod DDR unddraget EF's kontrol. Dette såkaldte Zonenrandgebiet går helt op til Flensborg Fjord. Egsudviklingen i det vestlige Sydslesvig foregår under iagttagelse af EF-reglerne, men det gælder ikke østkysten, hvor der kan melde sig visse problemer.

Alt i alt må det siges, at arbejdet med at harmonisere egnsudviklingshjælpen er på begyndelsesstadiet.

– Har der ved de andre grænser, De omtalte, været forskydninger af arbejdskraft?

– Det viser sig, at netop arbejdskraften er udsat for en meget stærk bevægelighed ved de vesteuropæiske EF-grænser. Arbejdere fra Frankrig, Belgien og Holland tager i ret stor stil et job i Tyskland, når afstndene er overkommelige. Det samme gælder for øvrigt

også i Luxemborg. Det interessante er imidlertid, at disse folk ikke tager fast bopæl i Tyskland, men så vidt muligt pendulerer frem og tilbage morgen og aften, i hvert fald vender de hjem til deres faste bopæl i weekenden. Der er meget få, der flytter fra ét EF-land til et andet.

– Hvad tror De, det skyldes, at Tyskland virker så dragende?

– Det er afgjort den industrielle ekspansion og den valutariske udvikling. Hver gang den tyske valuta er blevet styrket i forhold til de omgivende landes valutaer, har der været en stigning i antallet af gæstende EF-arbejdere. Disse ser ganske enkelt hen til, at de i Tyskland opnår en bedre realløn. Heraf kan så igen udledes, at hele denne pendulfart af arbejdskraft på en måde er et valutaproblem. Kunne der fastsættes faste vekselkursen, som den meget omtalte og omstridte Werner-plan gør det, ville dette sikkert i løbet af en periode medføre ensartede lønninger i grænseregionerne, og dermed ville tilskyndelsen til at tage arbejde på den anden side af grænsen blive mindre. Det bliver spændende at se, hvordan arbejdskraften vil reagere ved vor grænse.

– Et andet stort spørgsmål er jordopkøbene. Kan De også her sige noget afgørende?

– Det er meget få landmænd, der hidtil har rykket teltpælene op i deres eget land for at erhverve jord i andre EF-lande. Bønder bryder sig ikke meget om at flytte. Derimod er interessen for rekreative områder mærkbar. Her mener jeg, at vi har truffet alle nødvendige forholdsregler i Danmark, hvis man blot udnytter den nye lovgivning. Men lad os for dette dog ikke glemme, at vi altid gerne har set turister i Danmark.

– Hvorledes mener De, at Sønderjylland bedst kan forberede sig på EF-situationen?

– Der vil blive stillet meget store krav med hensyn til at skaffe sig indsigt i og kendskab til de vilkår, der gælder i EF – og da ikke mindst i grænseområderne. Kommer vi med i EF, er det nødvendigt med et ind-

gående studium af vilkårene. Det gælder både det regionalpolitiske, det gælder egnsudviklingen, og det gælder naturligvis også de sociale og kulturelle forhold, som er af største betydning.

– Hvordan får man disse mange interessefelter koordineret?

– Ja, for Sønderjyllands vedkommende mener jeg, det må være helt naturligt, at vi skaffer os denne indsigt og viden i selve landsdelen. Problemerne tegner sig nu engang tydeligst, når de anskues fra selve stedet. Derfor håber jeg meget, at de planer, der er ventileret om at oprette et institut for grænseregionsforskning i forbindelse med udvidelsen af »Folkehjem« i Åbenrå, må blive virkeliggjort. Der findes flere lignende institutioner, således i Saarbrücken et »Institut für regionalpolitische Zusammenarbeit in innergemeinschaftlichen Grenzräumen«, ved »Institut für Landes- und Stadtentwicklung des Landes Nordrhein-Westfalen«, i Dortmund har man et projekt i gang om »Die Zusammenarbeit der Grenzgebiete«, og ved »Det frie Universitet« i Bruxelles beskæftiger en arbejdsgruppe sig med samme problem. Der er således gode forbilleder for et institut i Åbenrå. Et sådant institut måtte dog især beskæftige sig med vilkårene i de hjemlige grænseregioner. Men det store perspektiv må ikke forsømmes. Når Danmark er med i EF, er vilkårene helt enkelt sagt, at vi må arbejde ud fra europæiske forudsætninger.

– Og hvad med de danske forudsætninger?

– Ja, her vil jeg slutte med at henvise til den sønderjyske tradition, der i mine øjne består deri, at vi i onde som i gode tider har handlet ud fra en overvejelse af, hvad der tjente vort fædreland bedst. Vore forfædre har i svære perioder taget manganen en tårn; min generation måtte klare de onde år, da nazismen toppede. Nu har vi gode vilkår; også under gode vilkår skal vi varetage vore interesser under et dansk helhedssynspunkt.

Haderslev Frimenighedskirke, Kristuskirken, Laurids Skausgade.

Haderslev Frimenighed

AF OLAV CHRISTENSEN

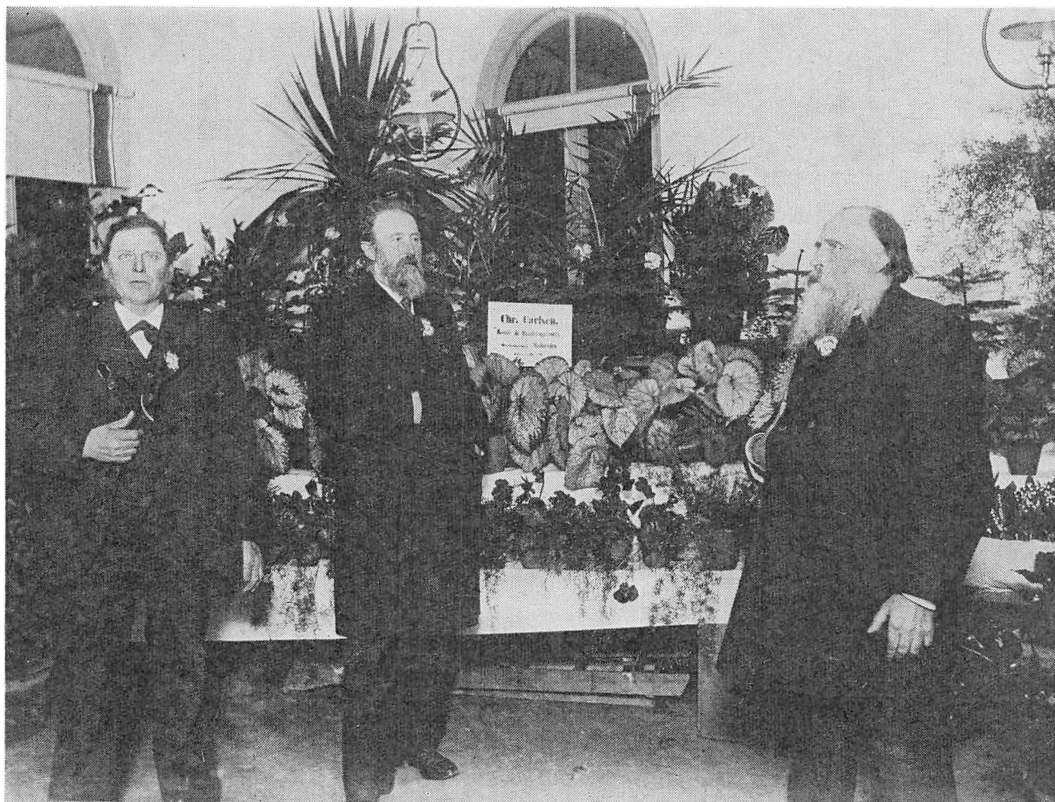
På en generalforsamling d. 22. oktober 1972 blev det med 21 stemmer enstemmigt vedtaget at ophæve Haderslev frimenighed og at overdrage den siddende bestyrelse at afvikle de juridiske og økonomiske forhold efter nærmere fastsatte retningslinier.

Socialinspektør Olav Christensen, der var formand for bestyrelsen, giver en skildring af menighedens historie på baggrund af sønderjyske frimenigheder.

De sønderjyske frimenigheder har delvis deres rod i den herrnhutisk prægede pietistiske vækkelse i Nordslesvig og i de gudelige forsamlinger på Fyn, som forplantede sig til Rødding-egnen gennem Peder Larsen Skræppenborg og ved fynboer, der havde bosat sig

på denne egn. Da den grundtvigske bevægelse senere også slog rod i Sønderjylland, hvor de grundtvigske toner første gang lød i Vestslesvig, da Ludvig Hass blev præst i Mjolden i 1835, voksede kredsen af åndelig vakte, og da højskolen i Rødding blev grundlagt i 1844, gav det yderligere grøde i den folkelige vækkelse.

Det folkelige røre fik dog først sin rette bærer, da Hans Sveistrup i 1861 blev sognepræst i Rødding, men krigen 1864 satte hurtigt punktum for hans forkyndelse, idet han i 1867 nægtede at aflægge eden til den preussiske konge og derfor fik sin afsked. Han blev imidlertid boende i Rødding endnu i tre år og afholdt gudstjenester i private lokaler. Så længe han havde bolig i præste-

Mads Jensen (til højre) på Nordslesvigsk Frøavlsforenings udstilling på Højskolehjemmet i Haderslev 1902.

gården, foregik møderne dér, men da han i 1868 måtte forlade denne, blev de henlagt til højskolens gymnastiksal. Altergang og dåb foregik i kirker nord for grænsen i Vejen eller Kalvslund, indtil det blev forbudt de danske præster at overlade Sveistrup deres kirker til kirkelig brug.

Den 17. april 1869 blev det endelig forbudt Sveistrup at foretage nogen som helst ministeriel handling for medlemmer af den evangelisk-lutherske kirke i Slesvig-Holsten under trussel af 100 daler preussisk i bøde, ligesom de, der havde ladet deres børn døbe af ham, blev stævnedes til amtshuset i Haderslev for at blive idømt bøder og for at blive belært om, at sådanne overtrædelser ville blive yderligere straffet i fremtiden.

Efter gennemførelsen af dette forbud hav-

de den dansksindede befolkning kun én udvej: at melde sig ud af statskirken. De første udmeldelser kom fra gårdejerne H. J. Physant i Langetved og J. N. H. Skrumsager i Københoved i begyndelsen af 1870, og efterhånden fulgte flere efter. De udmeldte brugte Sveistrup som præst, og da han endelig i 1870 forlod Sønderjylland, overtog Cornelius Appel mødevirksomheden. Ønsket om at få egen præst blev stadig større, og tanken opstod da at få Appel præsteviet. På et møde i Rødding den 12. juni 1874 blev den endelige afgørelse truffet, hvorefter et kaldsbrev den 24. juli 1874 blev udstedt til Appel, som derefter præsteviedes i Askov i højskolens gymnastiksal, der var indrettet til gudstjenstlig brug for denne dag.

Præstevielsen blev foretaget af valgmenig-

hedspræst Vilhelm Birkedal, som ved højestrets dom af 18. april 1875 tillige med Sveistrup, der aktivt havde medvirket ved præstevielsen, herfor måtte bøde 200 kroner. De øvrige medvirkende præster kunne nøjes med 100 kroner i bøde, ligesom de samlet skulle betale sagens omkostninger. Men nu eksisterede den første evangelisk-lutherske frimenighed i Sønderjylland.

Samtidig med røret i Rødding havde der fundet en vækkelse sted i Bovlund, hvor den næste menighed så lyset, da L. B. Poulsen, der var født i Hundebøl i Rødding sogn i 1840, i november 1879 fik kaldsbrev. På vesteregnet samledes småkredse i Forballum og Østeråbølling, hvor L. B. Poulsen holdt gudstjeneste, medens Thade Petersen holdt møder i Visby. Nis P. Lycke, der i 1889 havde efterfulgt Appel i Rødding, blev benyttet i Skærbæk, hvor man i 1895 fik indrettet en lille kirkesal i en nedlagt kro, og hvor Modersmaalets redaktør Jens Larsen Jørgensen i 1897 blev prædikant og i 1899 blev præsteviet.

Rebsluger Mads Jensen

Frimenigheden i Skærbæk fremstod på foranledning af folkeskolens fortyskning, og denne forordning fra 1888 satte også skred i udviklingen på Haderslev-egnen. Drivkraften til bevægelsen her kom først og fremmest fra en mand, rebsluger Mads Jensen i Jægerup, der trods den mere end 20 km lange vej havde søgt til frimenigheden i Rødding. Han stammede fra den kreds af vakte fynboer, der i 1840'erne og 1850'erne var flyttet til Rødding-egnen og som nævnt kom til at danne et af elementerne, der gav stødet til frimenigheden der. Han havde som 22-årig ung mand under pastor Sveistrups forkyndelse oplevet et stærkt kristeligt gennembrud, og han var fra midten af tresserne til hen i firserne virksom som lægprædikant. I en række af årene arbejdede han sammen med de præster, der drev et indre missions-

arbejde i »Foreningen til Guds Riges Fremme i Slesvig«.

Efter at dette arbejde var faldet sammen, fortsatte Mads Jensen en række år på egen hånd med kristelige møder i Kjestrup og Anslet samtidig med, at han drev en gård og et rebslugeri i Jægerup og gjorde mange forsøg på roe- og frøavlens område. Han var en meget virksom mand, fik i 1882 dannet en Nordslesvigsk Frøavlerforening og i 1887 et fællesudvalg for denne, ligesom han skrev flere bøger om planteavl.

Kirkeligt Samfunds oprettelse

Mads Jensen frygtede for, at det nationale skulle komme til at gøre sig for stærkt gældende i frimenighedsbevægelsen, men på den anden side var han lige så angst for, at sagen skulle løbe ud i sandet, såfremt den ikke satte frugt ved dannelsen af egentlige menigheder.

Allerede i 1892 havde Mads Jensen skrevet til Amerika til pastor Rasmus Thomsen, der stammede fra Anslet, og som i vinteren 1873–74 havde været på Ryslinge højskole og derefter deltaget i pastor Johannes Clausens kursus for vordende præster i Amerika og endelig studeret et årstid i København. Han havde derefter virket som lærer og senere som præst på Sundeved, indtil han i 1889 fik kaldsbrev fra danske i Fredsville i Iowa.

Selv om Thomsen ved sin afrejse til Amerika havde udtalt som sit håb, at han en gang måtte komme hjem og blive præst i Sønderjylland, turde han ikke umiddelbart sige ja til Mads Jensens spørgsmål, om han kunne tænke sig at blive frimenighedspræst i Haderslev, men efter yderligere skrivelser gik han med hertil, såfremt han fra Haderslev-egnen fik en opfordring til at komme hjem og blive præst.

Mads Jensen havde hidtil kun talt med ganske enkelte om sagen, men i marts måned 1894 forelagde han spørgsmålet i et pri-

Rasmus Thomsen (1849–1905), frimenighedspræst 1894–1905.

vat møde på Harmonien, hvor flere af deltagerne var stærkt optaget af tanken, men hvor der også kom store betænkeligheder til udtryk. Der kunne næppe regnes med ret mange, som ville tilslutte sig en frimenighed, eller at de var sådan grebet af den kirkelige sag, at de ville ofre meget for den, tværtimod ville mange, som gik med, nærmest gøre det for at danne et modtryk, hvor tyskerne skulle begynde at indføre tyske gudstjenester.

Sagen trak ud, men endelig den 6. juni 1894 afholdtes der på teatret et privat indbudt møde, der var besøgt af 300 kvinder og mænd, til dannelsen af »Kirkeligt Samfund for Haderslev og Omegn«. Det store besøg viste, at der var interesse for sagen, men da man endnu ikke ønskede at få den for stærkt frem i offentligheden, fik den ikke større omtale i bladene, kun en kort meddelelse fra den nyvalgte foreløbige bestyrelse bragtes dagen efter i Modersmaalet og Dannevirke. På mødet indmeldte 47 medlemmer sig, og samfundets vedtægter, der i første paragraf fastslog, at Kirkeligt Samfunds formål er at

fremme det kristelige, kirkelige og sædelige liv i den apostoliske trosbekendelse og den hellige skrifts ånd i vort folk, blev drøftet.

Den første bestyrelse kom til at bestå af konsul Søren Amorsen, der var en af byens dygtige forretningsmænd, og som fra 1862 til 1884 havde været svensk-norsk konsul og var direktør for Haderslev Bank samt meget anset i byen, og som blev menighedens første formand, vognmand Chr. Eriksen, Haderslev, rebslager Mads Jensen, Jægerup, gårdejer Chr. Finnemann, Tårning, og gård-ejer P. Skau, Bukshave.

På teatermødet var det samtidigt blevet vedtaget at kalde Rasmus Thomsen som præst, men kaldelsen sendtes først af sted seks uger senere samtidig med en erklæring fra 15 mænd fra Haderslev og omegn, som sammen med bestyrelsen skriftligt erklærede sig solidarisk forpligtede til at fremskaffe 2000 mark årligt til præstens løn. Trods det, man i kaldsbrevet anførte, at man ikke kunne byde ham glimrende vilkår, men kun sikre ham og hans familie nødtørftig ophold, meddelte pastor Thomsen, at han modtog kaldet, og i begyndelsen af oktober var familien i Haderslev og fik bolig i konsul Amorsens hus i Skolegade.

Pastor Rasmus Thomsen begynder

Thomsen havde allerede den 1. oktober deltaget i et bestyrelsesmøde, og den 25. oktober holdtes derefter i teatret et møde, der var tilrettelagt således, at det skulle indføre Thomsen som Kirkeligt Samfunds taler. Mødet var besøgt af 400 mennesker, hvoraf 50 var indbudte fra Rødding, Bovlund, Åbenrå, Sundeved og Als. 150 af deltagerne samledes efter selve mødet sammen med deres nye præst ved en fællesspisning, hvor der også holdtes taler med gode ønsker for pastor Thomsen. Herefter afholdtes regelmæssige gudstjenester fra den 11. november, ligesom Thomsen begyndte at holde en række kristelige møder rundt om på egnen. Der var på

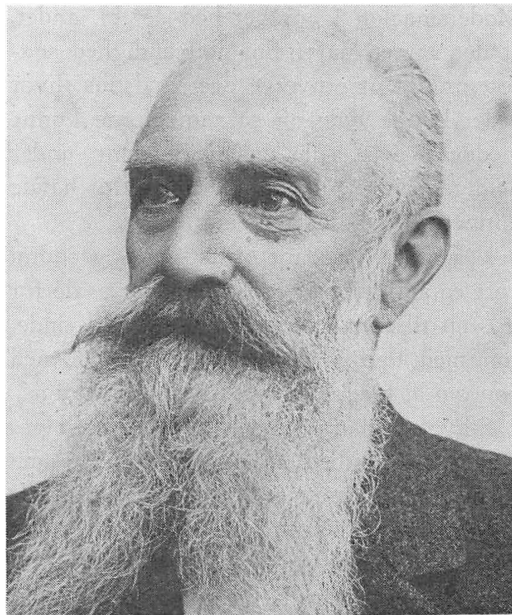
det tidspunkt indmeldt 132 medlemmer i samfundet, men antallet voksede derefter stærkt og var den 24. februar 1895 oppe på 360.

Pastor Thomsen fik hurtigt myndighedernes kærlighed at føle. Landråd Karl Mauve indstævned ham til forhør vedrørende Kirkeligt Samfund og ledelsen af dettes møder, og da han kort efter skulle tale ved et møde i Fjelstrup kro, forbød amtsforstander Jensen, Christiansfeld, mødets afholdelse, fordi degnens datter havde difteritis, hvad der fik Hejmdal til at more sig over den således udviste forsigtighed. Den unge pige lå nemlig på sygehuset i Haderslev. Men Thomsen fortsatte ufortrødent med sine møder. Besøget ved gudstjenesterne i Haderslev var ret godt og var voksende, selv om lokalerne, en sidesal til teatret, ikke var særlig hyggelige.

Menighedens første år

Det første år blev der, så vidt frimenighedens kirkebog oplyser, ikke foretaget kirkelige handlinger, idet hele samfundets virke bestod i at holde gudstjeneste. En vordende menighed måtte først se at finde sig hjemme i dette at skabe sin form for gudstjeneste, men ved juletid 1895 fandt de to første barnedåb sted og til påske 1897 skal den første konfirmation være afholdt, men ses ikke at være indført i kirkebogen. Da der i juni 1897 afholdtes et større kirkeligt møde i Haderslev med L. B. Poulsen og N. Lycke som talere, kunne Rasmus Thomsen i sin omtale af Kirkeligt Samfund og menigheden sige: Grundstenen er lagt, idet der er foretaget dåb, altergang, konfirmation og brudevielse, hvilket vidner om, at det er en hjertesag.

Hertil må dog bemærkes, at den første vielse (kirkelige velsignelse) i følge kirkebogen først har fundet sted den 15. april 1898, med mindre der er foretaget vielser tidligere, uden at de, som tilfældet var med konfirmationen i 1897, er indført i kirkebogen. Den første begravelse er indført i kirkebogen

Konsul Søren Amorsen (1831–1916), formand 1894–1904.

1906, altså længe efter at Thade Petersen var blevet menighedens præst.

Endnu i århundredets slutning kunne der dog ikke tales om en egentlig menighed, da det stadig må siges, at medlemmerne kom til pastor Thomsen som enkeltpersoner, idet der ikke forelå en klart udtalt erklæring, som knyttede dem til ham som præst. Da Thomsen derfor i 1899 fik en ny opfordring til at tage til USA, fremlagde han sagen på et bestyrelsesmøde den 14. december 1899, og det viste sig da, at ca. 30 familier var villige til at slutte sig sammen som menighed og bruge ham som præst. Dermed var Haderslev Frimenighed i virkeligheden først dannet, men stadig med Kirkeligt Samfund som den egentlige organisator både i forholdet til medlemmerne og til myndighederne.

Men inden dette skete, havde man fået sin egen kirke. Allerede på et møde den 3. januar 1895 var spørgsmålet om en kirke blevet drøftet, og på et forretningsudvalgsmøde den 3. februar vedtog man at udsende et op-råb, der blev offentliggjort i Dannevirke og

Modersmaalet. I opråbet hed det bl. andet, at det var en uafviselig nødvendighed snarest muligt at erhverve eget gudshus, hvor ordet kunne lyde og sakramenterne kunne meddeles dem, som ønskede sådant, under heldigere ydre forhold end det hidtil havde kunnet ske, og det hed derefter:

»At rejse et sådant overstiger dog endnu vore egne kræfter, og vi henvender os derfor trøstigt til enhver kristelig mand og kvinde, som med kærlighed ser på vor gerning, med bøn om at hjælpe os med frivillige bidrag.

Ethvert sådant, stort eller lille, modtages med taknemlighed af enhver af os«, men senere vedtog man at stryge næstsidste afsnit og ændre sidste afsnit, idet man var blevet gjort opmærksom på, at opråbet ellers efter de tyske fortolkninger kunne opfattes og straffes som opfordring til offentlig kollekt, hvorefter afsnittet kom til at hedde: »Ethvert bidrag, stort eller lille, i dette øjemed modtages med taknemlighed af enhver af os.«

Egen kirkebygning

Det skulle snart vise sig, at det slet ikke var for tidlig, at man så sig om efter bedre lokaler, idet teatret den 1. maj 1896 gik over på tyske hænder, og den nye ejer, Lohmann, nægtede måske under pres fra oven at overlade Kirkeligt Samfund den hidtil benyttede sal til gudstjenester. Da ingen anden vært i Haderslev kunne bevæges til at give lokale til dette formål, måtte gudstjenesterne holdes i pastor Thomsens lejlighed, som ikke var særlig velegnet til dette brug.

Selv om Haderslev havde været først fremme med planer om egen kirkebygning, stod en sådan næsten færdig i Bovlund, inden man havde fået begyndt på kirkebyggeriet i Haderslev, men da kirken i Bovlund den 19. september 1896 skulle indvies, blev der nedlagt forbud mod dens brug. På samme måde gik det i Haderslev, hvor man efter en række besværligheder med myndigheder-

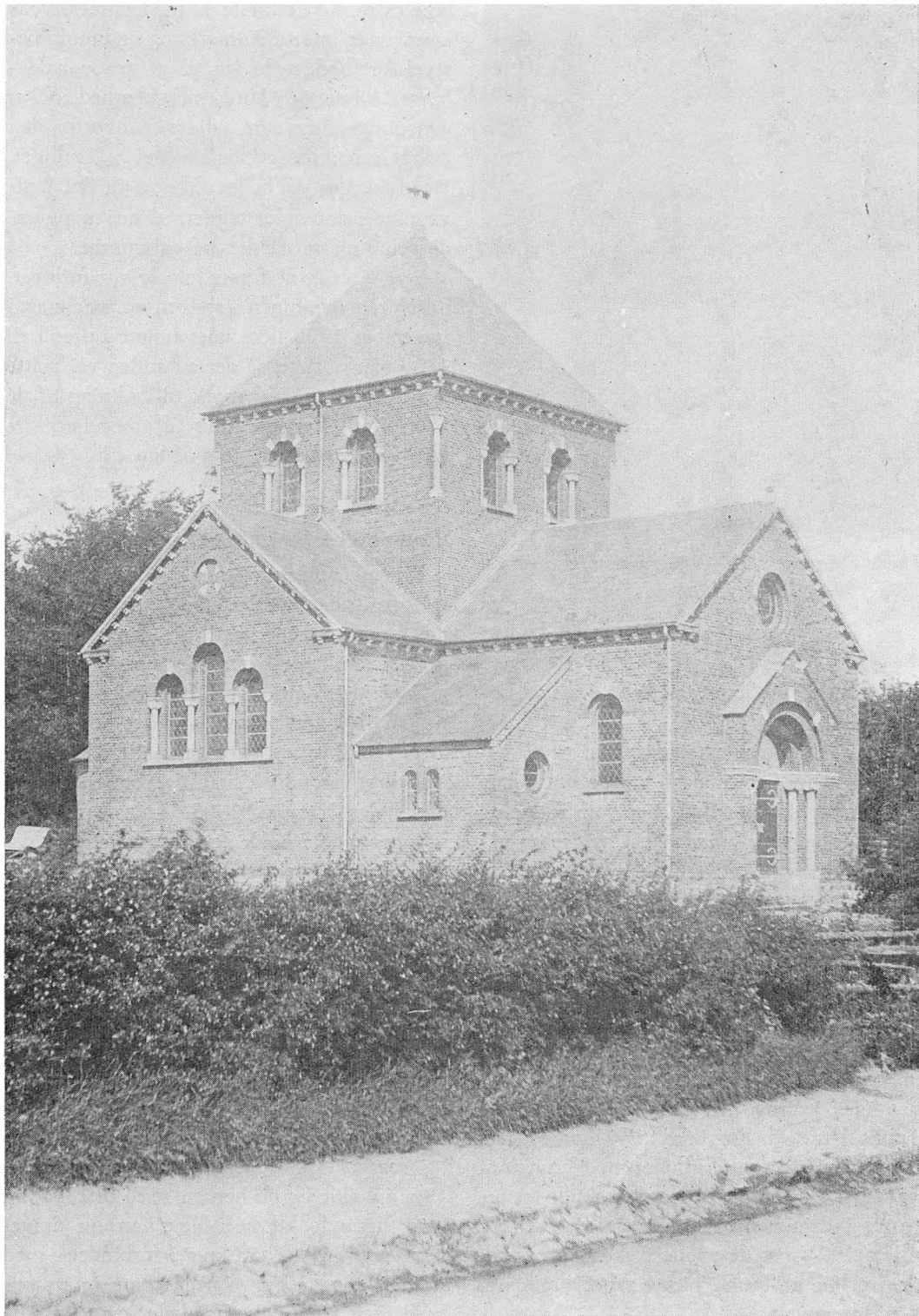
ne i august 1896 kunne påbegynde byggeriet af en af arkitekt Hagerup i Kolding tegnet kirkebygning, som af bygmester H. Ahrndt, Sillerup, kunne opføres for 17000 mark. Det lykkedes kun at få en del af kirken under tag før vinteren, og den stod først færdig til indvielse i september 1897.

Samtidig med kirken havde man bygget præstebolig, og hele udgiften kom til at beløbe sig til 38.220 mark. Meget heraf var indkommet ved ekstra bidrag fra medlemmerne og fra de andre frimenigheder, men langt mere ved indsamlinger i kongeriget og fra enkelte venner af sagen derovre, således 10.000 kroner fra gårdejer Niels Jensens dødsbo i Stenlille, men alligevel hvilede der endnu i 1900 en gæld på kirken på 15.000 mark.

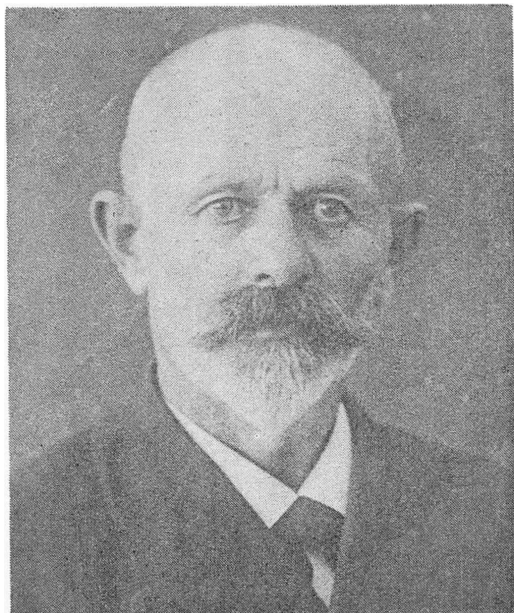
Da den nye præstebolig stod færdig, kunne gudstjenesterne henlægges hertil, men ingen havde vel regnet med, at boligen skulle blive rammen om gudstjenesten i mere end tre år. Selv om forholdene her var bedre end i den tidligere præstebolig, var det dog til stor ulempe for præstefamilien hver søndag at skulle indrette deres stuer til gudstjeneste. Heller ikke for menigheden var det rart søndag efter søndag at måtte gå forbi den færdige men lukkede kirke; men pastor Thomsen mente, at disse forhold bragte noget til modenhed hos mange, som ingen præst kunne have fået fremelsket under normale forhold selv med nok så nidkær og dygtigt et virke.

Kampen mod myndighederne

Den 24. oktober 1897 skulle den første gudstjeneste finde sted i den nye kirkebygning, men da den kunne begynde, trådte en politibetjent med pikkelhue på hovedet, sabel ved siden og revolver i bæltet op i koret og meddelte: »Ich habe Ihnen, verehrte Anwesende, mitzuteilen, dass es polizeilich verboten ist, vorläufig bis auf weiteres Versammlung in diesem Lokale abzuhalten,

Haderslev Frimenighedskirke, Kristuskirken, ca. 1900.

Thade Petersen (1866–1949), frimenighedspræst 1905–1940.

und ersuche Sie jetzt das Lokale zu verlas-
sen.«

Konsul Amorsen oversatte talen og tilføjede: »Kirkeligt Samfund vil hævde sin lovlige ret over for dette forbud, men som rolige og lovlydige borgere bøjer vi os for det og går hjem.«

Kampen om brugen af kirken måtte føres igennem alle det tyske retsvæsens instanser op til højesteret, inden kirken kunne tages i brug, men selv om denne dom omsider blev afsagt den 11. maj 1900, skulle der hengå yderligere fire måneder, forinden politiet fik officiel besked herom, så kirken endelig kunne tages i brug den 16. september 1900. Trængslerne var dog ikke forbi hermed, idet man nu måtte søge forbudet mod brugen af navnet kirke ophævet, og der skulle hengå tre år inden overforvaltningsretten den 27. marts 1903 gav de sønderjyske frimenigheder ret til at bruge kirkenavnet om deres kirkebygninger.

Kirkeligt Samfunds medlemsbidrag var

ikke store, for de første 47 medlemmers vedkommende knap 500 mark, og endnu da bestyrelsen besluttede sig til at sende kaldsbrevet, havde den langt fra sikkerhed for, at den nødvendige sum ville nås, hvorfor den tidligere nævnte erklæring blev udfærdiget. Det lykkedes da heller ikke at få det nødvendige beløb fuldt tegnet, så det manglende beløb måtte dækkes af garantierne.

Selv efter at de første fem år var forløbet, og bidragstegningen var fornyet, var man i november 1900 ikke nået højere op end til 1800 mark årligt, så der ad anden vej måtte skaffes endnu 1000 mark til dækning af de 2800 mark, der krævedes til præsteløn, kirkes drift og forrentning af lån.

Pastor Thade Petersens virke

Konsul Amorsen trak sig i 1904 tilbage fra formandsposten, men selv om det var et tab for menigheden at miste denne særprægede personlighed, som så dygtigt og energisk havde ledet kampen mod myndighederne, på formandsposten, var det dog værre, at pastor Rasmus Thomsen i 1903 blev kastet på et langvarigt sygeleje, som endte med døden den 8. august 1905. Under hans langvarige sygdom holdt de andre frimenighedspræster gudstjeneste i Haderslev, og den 19. oktober 1905 opfordrede bestyrelsen daværende redaktør ved Hejmdal i Rødding Thade Petersen til at overtage præstegerningen. Thade Petersen havde i 1884 opholdt sig på præsteseminariet i Krop, og efter at have bestået prøven som underlærer havde han derefter en tid lang virket som lærer i Ballum, men efter et sammenstød med kredsskoleinspektøren måtte han opgive dette arbejde og søgte i 1886 igen til præsteseminariet. Han opholdt sig nu her fra 1886 til 1891, og med stigende klarhed blev han nu draget mod det danske, han kom i forbindelse med H. P. Hanssen, der skaffede ham et års ophold først på danske højskoler og senere på Københavns Universitet. Efter et par års læ-

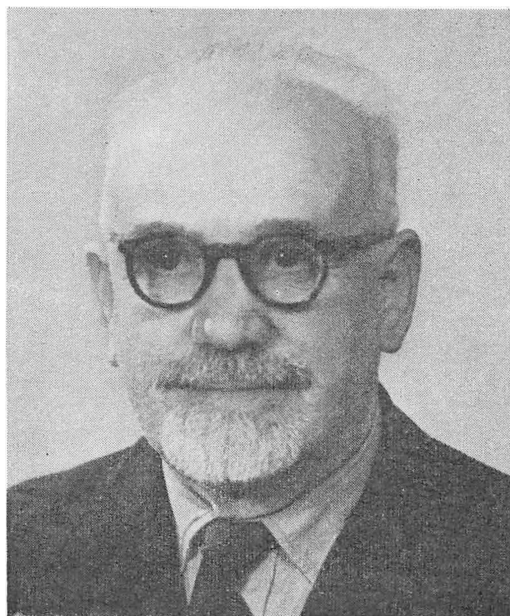
rergering hos J. N. H. Skrumsager i København, hvor han kom i forbindelse med Rødding Frimenighed, blev han fra 1894 knyttet til Hejmdal først i Åbenrå og fra 1900 som nævnt som lokalredaktør i Rødding. Han fik som sådan myndighedernes kærlighed at føle, idet han sad fængslet et halvt år for presseforseelser.

Thade Petersen, der blev præsteviet i Kristuskirken den 19. november 1905 af L. B. Poulsen fra Bovlund og under medvirken af N. Lycke fra Rødding og J. L. Jørgensen fra Skærbæk, var frimenighedernes ypperste pennefører og første historiker. Han var redaktør af de sønderjyske frimenigheders blad Den nordslesvigske Kirkesag (1907–19) og af de små julehæfter, som i krigsårene 1914–1918 bragte bud til de danske soldater ved de mange tyske fronter, ligesom han var forfatter til utallige afhandlinger og artikler af historisk, politisk og kirkeligt indhold. I 1922 var han med til at stifte Historisk Samfund for Sønderjylland, hvis sekretær han var til 1937, og samtidig var han medredaktør af Sønderjyske Årbøger, hvori han har skrevet en lang række artikler, hvoraf kun skal nævnes en stor afhandling om hans elskede fødeø Rømø. Hans hovedværk De sønderjyske Frimenigheders Historie, der udsendtes i 1924, er et uvurderligt kilde-skrift.

I dette værk skriver Thade Petersen om Rasmus Thomsen, at det »var en ejendommeligt forkyndelse, der i de år lød ved Kirkeligt Samfunds gudstjenester i Haderslev. Det var selvgroede tanker, modnet under megen modgang, der førtes frem i åndsbåren tale, tit med så dristig en flugt over, at tilhørerne, der kunne følge ham, kunne føle det som når med det vingede ord sjælen af by over stjernerne for.«

Efter genforeningen

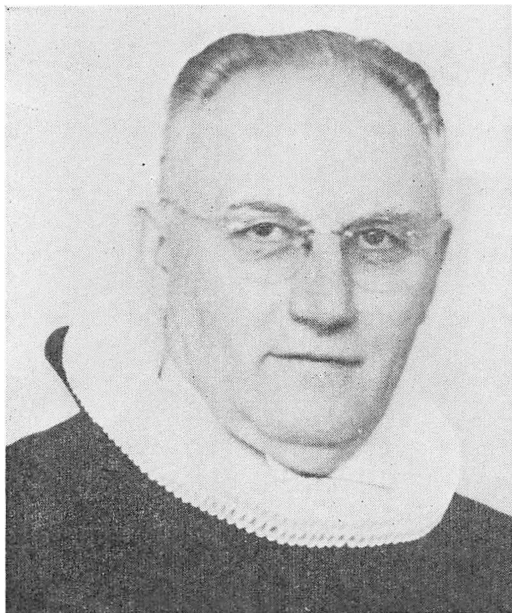
Også Thade Petersens forkyndelse blev særpræget, men medens Rasmus Thomsen trods alt kunne føle en vis grøde, måtte Tha-

Gårdejer Hans Fink (1885–1963), formand fra 1920 til 1938.

de Petersen se menigheden smuldre. Han fik vel nok den rigeste tid under den første verdenskrig, selv om han måtte holde mindetjeneste for ti faldne, men med genforeningen smuldrede det, idet mange medlemmer, som havde kæmpet for grundtvigske præster i deres hjemsogne, faldt fra, og andre, som havde været medlem af nationale grunde, ligeledes sluttede sig til sognemenighederne. Da Kirkeligt Samfund den 7. marts 1920 blev opløst, var der dog stadig 80 familier, der sluttede op om og meldte sig ind i Haderslev Frimenighed, der også fik tilgang fra en halv snes nordfra tilflyttede familier.

Den ivrigste i arbejdet for at frimenigheden skulle fortsætte var den fra jordkampen kendte gårdejer J. H. Schmidt, Vojensgård, der i en lang årrække havde været og indtil 1934 var medlem af bestyrelsen, hvor han ifølge forhandlingsprotokollen, der desværre kun er bevaret fra 1920, skal have været formand eller næstformand i mange år, og han er vel da blevet formand efter Amorsen, men fra 1920 optræder han som næstformand.

Frimenighedspræst Claus Heinrich Wulff, Bovlund. (født 1899), frimenighedens præst fra 1963.

Familien Fink fra Stubbom havde lige fra starten været levende med i menighedens liv, og det var derfor nærliggende, at et medlem af denne familie, gårdejer Hans Fink, Frørup, blev formand i 1920. Da han fratrådte på grund af sygdom i 1938, blev gymnastiklærer N. J. Iversen, der havde haft tilknytning til Møllerup valgmenighed og var blevet medlem af Haderslev Frimenighed ved genforeningen og siddet som medlem af bestyrelsen siden 1934, valgt til formand, medens fhv. domæneforpagter P. J. Refshauge valgtes som næstformand. Da Iversen afgik ved døden den 12. november 1949 efterfulgtes han i 1950 som medlem af bestyrelsen og på formandsposten af nuværende socialinspektør Olav Christensen, hvis forældre fra udlændighedstiden havde tilhørt menigheden, og hvis morforældre havde hørt til menigheden i Rødding.

Thade Petersen blev mere og mere præget af tunghørighed, og selv om de gamle venner i menigheden søgte at holde på ham,

fandt han i 1940, at nu måtte det være slut. Spørgsmålet meldte sig da igen, om der kunne fortsættes, men da det næppe ville være muligt, at det kunne ske ved egen præst, blev der truffet beslutning om at søge sagen løst ved at anmode sognepræsten i Fjelstrup, Frederik Schrøder, der var barn af Askov valgmenighed, om han kunne tænke sig at hjælpe. Det gik han ind på for derved at bidrage til, at Kristuskirken kunne bevares i en fri dansk menigheds eje, til man kunne se udfaldet af krigen. Forholdet godkendtes af biskop Noack på betingelse af, at pastor Kr. Svendsen ved Rødding Frimenighed officielt stod som menighedens præst, medens pastor Schrøder udførte de kirkelige handlinger, hvorefter der blev afholdt gudstjeneste hver 14. dag.

Den 26. maj 1940 holdt pastor Thade Petersen derefter sin afskedsprædiken, og næstformanden P. J. Refshauge, der havde fulgt Thade Petersen gennem samtlige 35 år, bragte ham menighedens tak for hans korte men indholdsrige prædikener, og fordi han klart

Gymnastiklærer Niels Jensen Iversen (1877–1949), formand 1938–1949.

havde vist, at gudstjenesten ikke var præstens, men menighedens ved at give prædikenen en mere beskedent plads i helheden. Thade Petersen blev sammen med sin anden hustru Ingrid, Mads Jensens datter, boende i præsteboligen og var stadig med i menighedslivet og fortsatte længe med at åbne og slutte gudstjenesten, indtil han på grund af den stadig tiltagende tunghørhed og anden alderdomssvaghed måtte afbryde også denne tjeneste. Han døde den 20. september 1949 og blev den 23. september jordfæstet fra den kirke, hvor han i 35 år havde røgtet en trofast præstegerning, af sin gamle ven pastor N. A. Jensen, Møgeltønder, medens kirken var fyldt til sidste plads af slægt og venner fra nær og fjern.

Pastor Thade Petersen var ikke den fødte taler, men hans uddannelse og hans mangeårige livserfaring gjorde ham til en afholdt forkynder og sjælesøger. Betydningen af, at der på denne prædikestol igennem de mange år havde stået en mand med hans evne til at tolke de dybeste sandheder og den kristelige

*Sognepræst Peter Dons Augustinus (1885–1963)
frimenighedens præst 1944–1963.*

Sognepræst Frederik Schrøder (født 1888), frimenighedens præst 1940–1944.

opfattelse heraf kan vanskelig udmales i ord, men for mange blev i udlændighedsårene Kristuskirken i Haderslev et tilflugtssted, uden hvilken de ville have været hjemløse, thi her var de i pagt med det danske folkeliv, som de elskede, og med det grundtvigske livssyn, som de savnede det i den tyske statskirke, selv hvor der også her virkedes med nidkærhed.

I 1944 fik pastor Schrøder embede i Holbæk, og menigheden stod da atter over for et valg, men man ønskede stadig at fortsætte, selv om der fremdeles var tilbagegang i rækken af medlemmer, der nu omfattede omkring 60 bidragydere. Valget faldt på sognepræsten i Hoptrup P. Augustinus, som erklærede sig villig til at overtage gudstjenesten, som pastor Schrøder havde gjort det og med biskoppens billigelse med pastor Svendsen som officiel præst, et forhold der dog ophævedes, da pastor Augustinus i 1953 blev pensioneret og flyttede til Haderslev, hvorefter han fungerede som frimenighedspræst til sin død den 7. juli 1963. Pastor Augusti-

*Socialinspektør Olav Christensen (født 1910),
formand fra 1950.*

nus kom således til at virke som frimenighedens præst i knap 20 år, og han efterfulgtes af frimenighedspræst C. H. Wulff i Bovlund, der stadig er menighedens præst og i de senere år har holdt en månedlig gudstjeneste og foretaget de kirkelige handlinger, som menigheden har skullet have forrettet.

Medlemstallet er dog stadig skrumpet ind, og det kom selvfølgelig også til at gå ud over økonomien, men her hjalp det, at Vor Frue sogns menighedsråd, medens der i tiden fra 1941 til 1951 blev gennemført en restaurering af domkirken, lejede Kristuskirken til sine gudstjenester, selv om betalingen var endog meget rimelig. Efterhånden blev kirken dog noget brøstfældig, og en restaurering blev mere og mere nødvendig. Hverken Vor Frue sogns eller Gammel Haderslev sogns menighedsråd, der fik kirken tilbudt som gave af frimenigheden, mente at kunne magte økonomisk at overtage kirken, ikke så meget restaureringen som selve kirkens drift vakte betænkeligheder, og da frimenigheden derefter fik en henvendelse fra Apostolsk Kirke

med anmodning om at måtte leje kirken, blev der i 1966 sluttet kontrakt med denne menighed.

Apostolsk Kirke overtog udgiften til kirkens restaurering og skulle betale en mindre leje for præsteboligen og en symbolsk leje for kirken, der samtidig skulle stå til rådighed for frimenigheden. Der blev derefter gennemført en ret omfattende restaurering, der blandt andet afdækkede det høje midterparti, som slugte en masse varme, således at der gennemførtes en betydelig besparelse i varmeudgiften. Selv om denne ændring selvfølgelig har ændret kirkens indvendige karakter betydelig, må det dog siges at være gjort på en måde, som næppe kan volde væsentlig kritik og ikke har skæmmet kirken, tværtimod vil nogle nok mene.

Frimenighedens bestyrelse består foruden af formanden af købmand Svend Jensen, der stammer fra Ågård, hvor han som ung mand har haft sin gang i Ågård frimenighed, og som i over 36 år har været frimenighedens omhyggelige og nidkære kasserer, af et medlem af slægten Fink fra Stubbum, gårdejer Peter Fink, Frørup, der har siddet i 30 år, af Magnus Vaaben og fhv. lærer August Rattenborg, der indtil 1971 har været menighedens organist, et hverv som et langt menneskeliv indtil 1934 var varetaget af frk. Bothilde Skjold. Hun havde været med fra frimenighedens første år og i en årrække været medlem af bestyrelsen og var fremtrædende inden for det danske arbejde i Haderslev, hvor hun havde haft sit virke i Sparekassen for Haderslev Byes Omegn fra 1899 til 1925, ligesom hun under første verdenskrig havde varetaget det forretningsmæssige ved frimenighedens udsendelse af »Julehilsener til Soldaterne«. Mange andre end de nævnte, som har sluttet op om og virket for menigheden, kunne tages med i omtalen, men lad dette være nok.

Haderslev Frimenighed kan se tilbage på omtrent 80 års virke, og den har i sine første mere end 25 år, haft ikke alene stor kir-

Købmand Svend Jensen, kasserer fra 1936.

kelig betydning, men i lige så høj grad et nationalt sigte. For os få, der har fulgt den i op til 50 år, er det et smerteligt tab at måtte være med til at sætte punktum for dette vir-

ke, men da medlemstallet nu er nede på 28 eller 40 personer ialt, hvoraf nogle endda må siges at være slet og ret støttemedlemmer, idet de aldrig viser sig til gudstjenesterne, må og skal det gøres nu, hvor det endnu kan ske med maner. Det kan ske i et taknemligt minde om de mange kvinder og mænd, som gennem de forløbne 80 år har haft deres gang i denne kirke og trofast sluttet op om en kristen forkyndelse, som har rod i de bedste traditioner inden for den danske menighed.

KILDER:

Thade Petersen: De sønderjydske Frimenigheders Historie. Kbh. 1924.

Johannes Clausen: Frimenigheden historisk belyst. Kolding 1905.

Fr. Schrøder: De sønderjydske Frimenigheder i De grundtvigske fri- og valgmenigheder. Odense 1944.

Sprogforeningens Almanak (Nekrologer i forsk. årgange).

Sønderjydske Årbøger, forsk. årgange.

Dansk Biografisk Leksikon.

Dannevirke.

Årupgård, udsnit af tuegravpladsen set fra helikopter. I forgrunden ses de tilføjede grøfter rundt om tuerne. Bemærk »indgangene«. I baggrunden ses nogle af de ringgrøfter, der blev tømt under udgravningen. Hullet i midten af tuen viser, hvor urnen har stået.

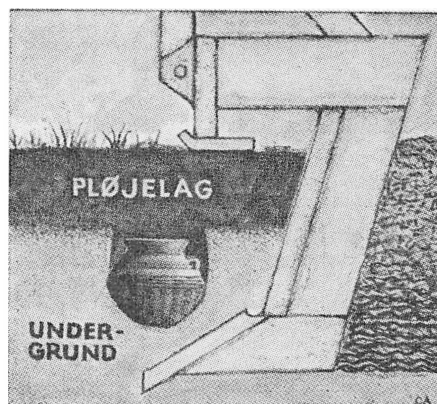
Tuegravpladsen ved Årupgård

AF ERIK JØRGENSEN

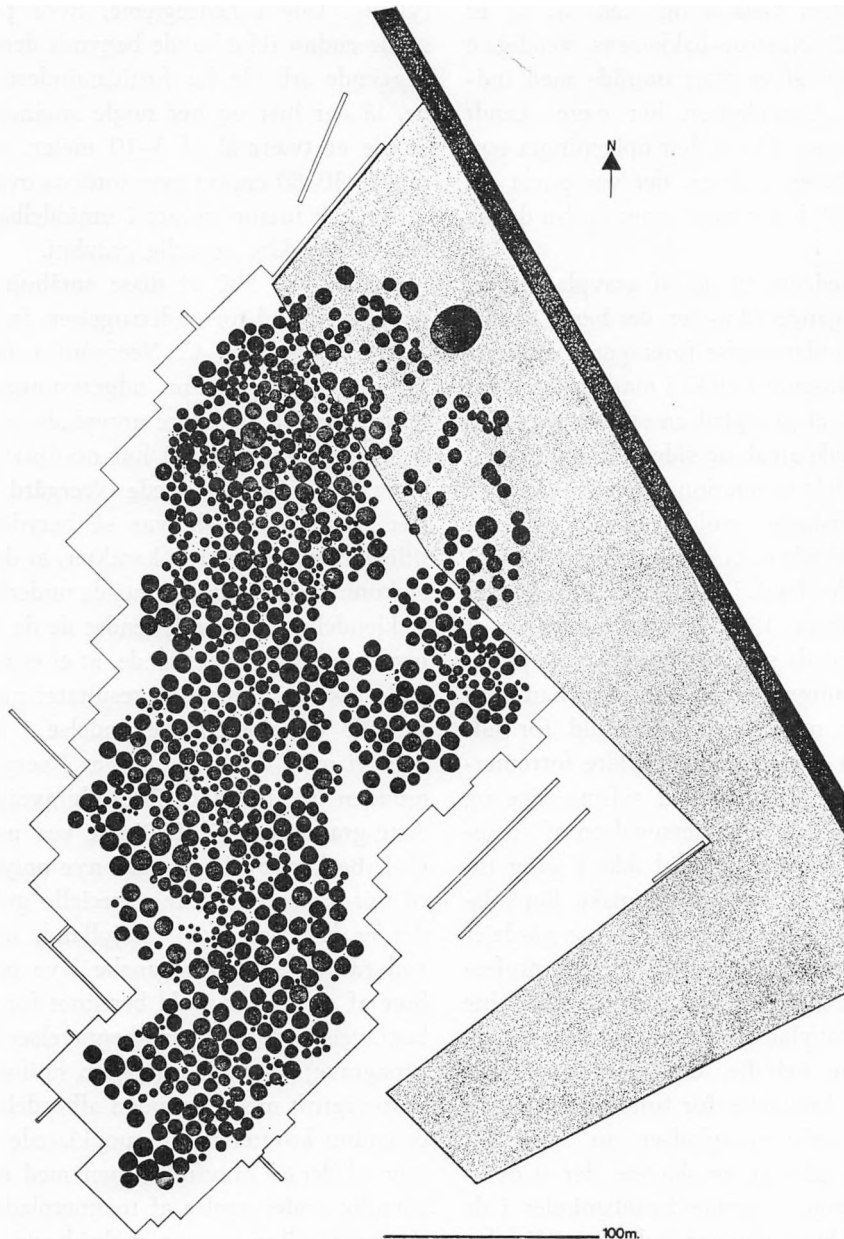
Museumspædagog Erik Jørgensen, Haderslev, har forestået Haderslev museums udgravning af den enestående gravplads ved Årupgård, og fortæller her om de resultater, der er opnået.

I januar 1969 blev der under Statens humanistiske Forskningsråd nedsat et udvalg for arkæologiske undersøgelser af bopladser og gravpladser fra jern- og bronzealderen. Baggrunden for dette udvalg, der har professor C. J. Becker som formand, er dels de oplysninger, der i 1968 fremkom i dagspressen og i tidsskriftet Skalk, om den ny type landbrugsredskaber, »jordløseren«, hvis brug vil medføre ødelæggelse af arkæologisk materiale i hidtil ukendt omfang. Samtidig

mente forskningsrådet, at der var behov for et initiativ i lighed med det, som blandt an-

Det nye markredskab, undergrundsløsneren.

En del af de ca. 1500 tuegrave ved Årupgård.

det er taget af det tyske forskningsråd, hvor man gennem særlige bevillinger har ønsket at fremme den videnskabelige udforskning af særlig store og kostbare arkæologiske opgaver.

Et af de projekter, som boplads-udvalget

tog initiativet til, var undersøgelsen af tuegravpladsen ved Årupgård mellem Ribe og Gram, en undersøgelse, der foretages i samarbejde med Haderslev Museum. Tuegravpladsen ved Årupgård, der er fra den ældste jernalder, ligger nær spidsen af den kile, der

dannes mellem Gels å og Flads å, og er placeret ved Nustrup-bakkeøens vestligste ende omgivet af et stort område med indlandsklitter. Gravpladsen har været kendt siden 1890'erne, idet vi har oplysninger om, at pastor Nissen i Gram, der var præst fra 1888 til 1899, har gravet urner op fra denne lokalitet.

I 1931 frededes en del af gravpladsen, et areal på 72 gange 72 meter, der henlå i hede. En mindre undersøgelse foretaget af Haderslev Amts Museum i 1947 i marken uden for heden viste, at gravpladsen strakte sig uden for det fredede areal, og siden har andre spor i terrænet, dels vegetationsforskelle i kornet, dels farveforskelle i muldlaget, vist, at gravpladsen dækkede et meget stort område, henved 10 tønder land, i marken syd for heden.

I de sidste ca. 15 år har undersøgelsen af denne gravplads stået på professor C. J. Beckers forskningsprogram, eftersom han anså pladsen for meget betydningsfuld for udforskningen af den problemfyldte førromerske jernalder. På grund af tidsmæssige og andre faktorer kom undersøgelsen af Årupgård-gravpladsen imidlertid ikke i gang før nedsættelsen af Det arkæologiske Bopladsudvalg. Men i lige så lang tid har gårdejer Vilhelm Moldt efter henstilling fra professor C. J. Becker undladt at dybdepløje sine marker i gravpladsens umiddelbare nærhed. Uden denne velvilje, der viser hvor stor gårdejerens forståelse for fundets betydning har været, ville gravpladsen nu være helt eller delvist ødelagt, en skæbne, der er overgået så mange lignende fortidsminder i de seneste år, hvor plovne stikker stadig dybere, og det nye landbrugsredskab »undergrundsløseren« har vundet indpas og gjort sagen yderligere prekær.

Tuegravpladserne opdagedes så sent som i begyndelsen af 1890'erne som »en række oldtidsminder af en egen, hidtil ukendt art«, på nogle undersøgelsesrejser, som dels Nationalmuseet, dels Den antiquariske Samling i Ribe lod foretage i den sydvestlige del af

Jylland. Ude i hedeegnene, hvor plov og spade endnu ikke havde begyndt deres ødelæggende arbejde for fortidsmindesmærkerne, lå der hist og her nogle småhøje, som havde et tværmål af 3–10 meter, og som ragede 30–80 cm op over jordens overflade; oftest var tuerne opført i umiddelbar nærhed af en ældre anseelig gravhøj.

Da henved 500 af disse småhøje havde været genstand for undersøgelser, fremlagde A. P. Madsen og C. Neergård i 1894 en større redegørelse for udgravningsresultaterne, især fra den store gravplads ved Årre, der ligger omkring 20 km nordøst for Esbjerg. I artiklen betonedes Neergård, at det frembragte materiale var så betydeligt og tillige af en så ensartet karakter, at det næppe kunne ventes, at kommende undersøgelser i »kjendelig grad« ville ændre de da vundne resultater. Man må erkende, at efter datidens målestok var væsentlige resultater nået vedrørende jernalderens begyndelse i Jylland, men vi må i dag nok sige, at Neergård tog munden lidt for fuld. Efterudgravninger på Årre-gravpladsen i 1950'erne ved professor C. J. Becker føjede da også nye oplysninger til vor viden om denne specielle gravform, der er begrænset til Vestjylland, når man ved tuegrave forstår ganske lave og brede høje af sand eller muld beregnet for enkeltbegravelser (brændbens-begravelser, oftest urnegrave), og som rundt om højfoden har en ringgrøft med eller uden afbrydelser. Der er endnu knyttet mange uopklarede problemer til denne gravform, men med en fuldstændig undersøgelse af tuegravpladsen ved Årupgård vil vi komme et skridt videre i udforskningen af vor ældste jernalder.

Det er klart, at hvis man vil undersøge en gravplads af så store dimensioner, som Årupgård-gravpladsen er, inden for en overskuelig tid, må der tages andre metoder i brug, end man sædvanligvis anvender inden for dansk arkæologi. Da vor store kulturgeograf Gudmund Hatt i 1930'erne begyndte at bruge trillebøer og planker ved sine jyske gravnin-

Tuegrav med stenkreds omkring højfoden. I baggrunden den delvis udgravede store høj, der er fra før jernalderen.

ger, rynkede nogle af de ældre kolleger på næsen, men med disse simple hjælpemidler fik han serier af jernalderhuse frem og gav herigennem dansk arkæologi et detaljeret indblik i bosættelsesformen gennem store dele af jernalderen, og det selv om Sophus Müller, dansk arkæologis store navn, ca. 30 år forinden herom havde skrevet, at »alt var iagttaget, hvad der overhovedet var at se.«

I dag har vi udskiftet Gudmund Hatts tril-
lebøre og planker med traktorer og efter-
hængte jordsluffer, og her vil så andre ryste
på hovedet, men ved at anvende maskin-
kraft til fjernelse af overjord, det vil sige
muldlaget, hvor alt er gennemrodet, er det
muligt at undersøge langt større arealer end
hidtil. Ved hjælp af denne metode, der blev
indført af professor C. J. Becker i 1960, under-
søgte på to sæsoner den del af Årupgård-
gravpladsen, der lå under dyrket ager,
60.000 m² eller ca. 11 tønder land. Inden for
dette store areal fandtes henved 1200 over-

pløjede tuegrave; skønsmæssigt findes der
omkring 300 tuegrave i heden nord herfor,
hvilket vil sige, at det samlede antal tue-
grave på denne lokalitet har været ca. 1500.
Hermed er tuegravpladsen ved Årupgård den
største gravplads, vi kender herhjemme fra
den førromerske jernalder.

I den fredede del af tuegravpladsen ligger
en anseelig gravhøj, der er fra før jernalde-
ren. Det lader sig ikke afgøre med sikkerhed,
om den er bygget i sten- eller bronzealderen,
idet en delvis undersøgelse af højen i år
viste, at centralgraven er blevet plyndret i
gammel tid. I umiddelbar nærhed af denne
høj er de ældste tuegrave anlagt, og herfra
strækker gravpladsen sig mod syd ud i den
dyrkede ager i et 450 meter langt og indtil
120 meter bredt nord-sydgående bælte, øst
for denne store samling grave ligger en min-
dre gruppe tuegrave.

Når muldjorden er fjernet af traktor med
den efterhængte jordsluffe, markerer de

Snit gennem ringgrøft ved stor tuegrav. De mørke lodrette aftegnede i grøften er pæleastryk.

overpløjede tuegrave sig som lysegrå kredse. Grøfterne rundt om tuegravene har nemlig stået åbne og er i sin tid føjet til med flyvesand, og det er dette materiale, der afslører, hvor tuegravene har ligget.

Ved udgravningerne i Årre i 1950'erne blev det først rigtigt erkendt, at der rundt om tuegravene var en ringgrøft, og at der var to afbrydelser i denne, én mod nord og én mod syd. Disse afbrydelser må antagelig tolkes som en art indgange til gravanlægget. Årupgård-udgravningerne har givet nye oplysninger om disse ringgrøfter. Det viser sig, at i den ældste gruppe grave, den, der ligger nærmest den store høj i heden, har tuegravene ikke blot to afbrydelser, men der er grave med to, tre, fire og fem, ja, en enkelt tuegrav har endda seks afbrydelser. I modsætning hertil har de noget yngre gravanlæg kun to afbrydelser som i Årre, og disse vender altid mod nord og syd.

Tuegravene er grave beregnet for en enkelt person. Her er den døde bisat i en urne

omtrent midt i tuen, efter at liget er blevet brændt på bålet. Der er dog nogle få undtagelser fra denne regel på Årupgård-gravpladsen. I én tue var hensat fem små urner i hver sin nedgravning, i en anden grav var tre urner nedsat i samme nedgravning, og endelig var der et par tilfælde, hvor der blev fundet to urner i samme nedgravning. At dømme ud fra iagttagelserne fra udgravningerne her i sommer af de fredede tuegrave i heden, må urnerne være nedsat i tuerne, efter at disse er bygget, hvilket teoretisk kan betyde, at den bisatte i levende live selv kan have anlagt sit eget gravsted.

I 1970 undersøgtes adskillige ringgrøfter uden om de overpløjede tuegrave, blandt andet for at få klaring på, om der havde stået stolper rundt om tuerne. Ingen iagttagelser dengang tydede i den retning. Ved undersøgelsen af de fredede tuegrave i heden i år blev det i de fleste tilfælde konstateret, at der lige inden for ringgrøften eller ved ringgrøftens inderside var nedhamret til-

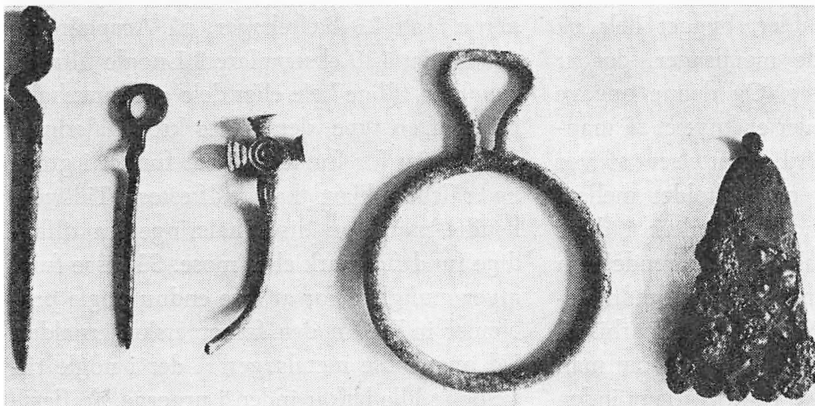

I baggrunden eksempler på forskellige kar anvendt som urner, i forgrunden mindre kar fundet inden i urnerne.

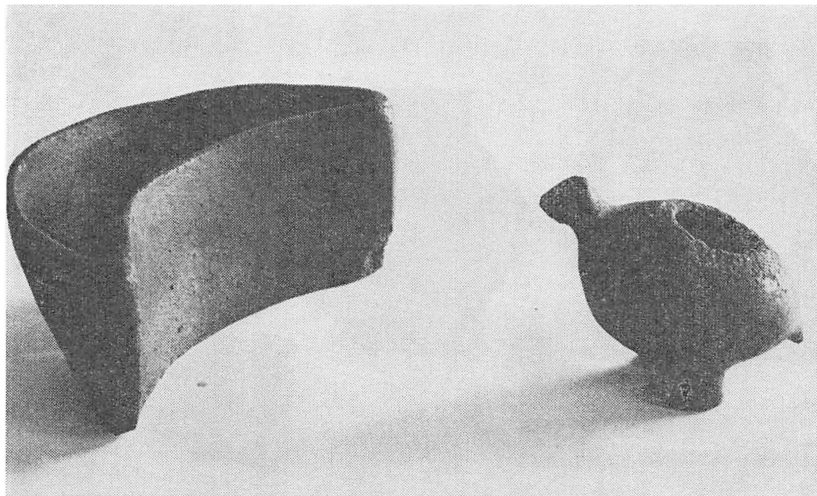
spidsede pæle i undergrunden med 30–40 cm's mellemrum. For tuer på 5–8 meter i tværmål var disse pæle ca. 10 cm tykke og var hamret 70–100 cm ned i undergrunden. Problemet er nu, hvordan disse pæle skal forklares. Har der været et risgærde rundt om tuerne? Eller har der været en slags bygning over tuerne? Et er i hvert fald sikkert, tuegravene er meget mere komplicerede, end man først regnede med i 1890'erne. Hertil kommer, at der er andre tuegrave i heden, der ikke har været omgivet af nedhamrede pæle, til gengæld har disse tuer haft en

krans af hånd- og hovedstore sten liggende på tuens kant lige inden for ringgrøften. Disse sten er i nogle tilfælde skredet ud og ligger nu på bunden af ringgrøften. Det er noget usikkert endnu, om de yngre tuegrave også har været omgivet af nedhamrede pæle, idet de efterudgravninger, der blev foretaget i år af nogle tuegrave under dyrket ager, gav negativt resultat. Men antallet af undersøgte ringgrøfter i denne del af pladsen er for få til, at man kan udtale sig med nogenlunde sikkerhed.

De lerkar, der er anvendt som urner, er

Jern- og bronzegenstande fra Årupgård-udgravningen.

Det halvmåneformede kar og lerfuglen fundet i to af urnerne.

meget forskellige i størrelse og form, så disse kar giver os et godt indblik i den ældste jernalders formforråd, i hvert fald inden for de to første afsnit af den førromerske jernalder, som gravpladsen i tid strækker sig over, ca. 350 år. Det er første gang, vi herhjemme har fundet en gravplads, der har været benyttet så længe. Årre-gravpladsen har efter fundene at dømme kun været benyttet til ind i begyndelsen af periode II, mens Årupgård-gravpladsen har været anvendt til ind i periode IIIa.

Da Årupgård-gravpladsen strækker sig over et så langt tidsrum, har vi mulighed for at opstille en meget fin kronologi inden for den førromerske jernalder, bygget dels på lerkarrene, dels på de metalsager, der er blevet fundet i urnerne. Og denne opgave er meget vigtig, fordi der er knyttet så mange vigtige spørgsmål til opfattelsen af vor førromerske jernalder og forholdet mellem keltisk, romersk og nordisk kultur i disse århundreder; det er aldeles afgørende, om man får det sparsomme danske fundmateriale anbragt rigtigt. Alle videre kulturhistoriske slutninger står og falder med, om man har de enkelte nordiske fund fastlagt inden for de lokale tidsgrupper. For datering af

førromerske fund er det nemlig af største betydning, at man er klar over, hvor de skal anbringes i de underafdelinger af perioden, som kan bygges op ved hjælp af det hjemlige fundstof.

Der er imidlertid ikke fundet metalsager i alle urner, idet kun ca. en trediedel af urnerne indeholdt gravsager. Ikke noget overdådigt udstyr. Enten nåle af jern eller bronze, der antagelig har siddet i dragten eller ligklædet, eller også lå der i urnen dele af bæltet: øskenringe af bronze, bæltehager af jern eller jernringe med tvinge. Men alligevel et væsentligt supplement. Der fandtes således i Jylland før Årupgård-udgravningerne i alt 23 bæltehager, på Årupgård er der fundet 120 eksemplarer! I nogle tilfælde fremkom tillige hele eller dele af bronzehalsringe af en type, der kaldes kronehalsringe, og som nu for første gang er fundet i grave og således klart kan tidfæstes. Tidligere kendte man kun disse halsringe fra tilfældige fund fra mark eller mose. Så disse fund giver mulighed for at løse endnu nogle problemer inden for den førromerske jernalder. Ud over disse metalsager lå der i nogle tilfælde et lille lerkar inden i urnerne, de fleste kar er af kendte former, mens andre derimod

er ret usædvanlige og sjældne, som for eksempel lerfuglen og det halvmåneformede kar.

Det er meningen, at når selve udgravningen på Årupgård-gravpladsen er slut, skal hele materialet publiceres i en større videnskabelig afhandling samt fremlægges i en kort populær fremstilling. Men forinden skal alle lerkar og metalsager konserveres, tegnes og bearbejdes, planer rentegnes og de brændte ben fra urnerne bestemmes, for om muligt at få oplyst, hvor der er begravet mænd og hvor kvinder, hvor børn og hvor voksne. Hvis det lykkes, vil vi kunne se, om de små tuegrave er barnegrave, og om de voksne er blevet bisat i de større tuegrave, men forskellen i tuegravenes størrelse kunne måske også afsløre sociale forskelle i samfundet ved Årupgård i den ældste jernalder. Dette

arbejde er allerede i fuld gang.

Når det endelige arbejde er afsluttet, og publikationen udgivet, er vi nået et stort skridt videre i udforskningen og forståelsen af tuegravene og den ældste førromerske jernalder.

Men hermed er ikke alle problemer løst; der er mange brikker, der mangler eller ikke endnu kan lægges på plads i helhedsbilledet af den førromerske jernalder. Men med Det arkæologiske Boplads-udvalgs initiativ og midler er vi kommet godt i gang med jernalderforskningen i 1970'erne. Takket være gårdejer Vilhelm Moldts forståelse og store imødekommenhed er vi blevet en stor og betydningsfuld gravplads rigere. En gravplads, der længe fremover vil være en af de vigtigste kilder ved belysningen af den førromerske jernalder.

På den store egnsvandring 1972 besøgte man Ditmarsken, og i Meldorf var der mange programpunkter: Domkirken, museet, en saksergård, væveriet og en byvandring.

Meldorf-museets leder, dr. Nissen førte turens deltagere gennem byen og priste den nye opfindelse gågaden, der bragte det gamle bybillede frem igen. Meldorfs huse var bygget til gader, man gik i, uden fortøve og uden biler, og han glædede sig over, at man nu igen kunne se husene i de rette proportioner.

Mildeborg

AF G. CARSTENS

Dr. jur. G. Carstens, Husum, har indsendt en protest mod Dr. Vilh. la Cours artikel om Mildeborg i januarhæftet, og Vilh. la Cour svarer.

I januarhæftet 1972 har dr. la Cour fremsat en kritik over udnyttelsen af mine kilder vedrørende Mildeborg¹⁾, og derved tvinger han mig til at bringe et kortfattet svar.

Jeg indrømmer, at man i første række må ty til Saksens beretninger, for allerede herigennem er det muligt at fastlægge løbet af floden Milde og anlæggelsen af bebyggelsen Myld, så andre kilder kun tjener til en supplerings og en bekræftelse af dette.

1. Sakse betegner Milde gennem to forskellige linier som »fluvius« (Milde fluvius). Tre andre steder kalder han Milde for »amnis«. Fluvius er i følge den udførlige »George« en flod. Amnis er ligeledes en flod eller en sejlbar strøm. Dette bekræftes gennem den middelalderlige latinske ordbog fra udgangen af det 13. århundrede. Betegnelsen Milda bliver gennem tilføjelsen »angustis alveis« indsnævret til et smalt flodleje. Men Milde var dog stadig en sejlbar flod. Desuden tilføjes der, at Milde strømmer med samme vandstand.

At Milde var sejlbar fremgår også af den kendsgerning, at kong Svend efter Saksens beretning lod skibene trække over land for at forhindre en del af friserne i at tage flugten ad floden.

Men sporene af en sådan strøm i den nuværende Søndermarsk, hvor la Cour formoder, Mildeborg skal have ligget, er ikke til stede. Med den klæbrige jord ville enhver jordbundsforandring efter de mange århundreder kunne konstateres. Ganske vist er der i Damkog, beliggende 4 km vest for Gesten,

en med tagrør bevokset fordybning, som tydeligt aftegner sig som et gammelt flodleje. Ved den nordlige rand af Damkog udgør bredden af det 2½ km lange flodleje omkring 30 m og ved den sydlige ende omkring 80 m.

Floden må derfor, da alle floder udvider sig mod munden, have haft sit løb mod syd til Trenen og derfra til Ejederen. Til forebyggelse af oversvømmelser af marsken var Milde på begge bredder indrammet af diger. Sakse kalder disse for »valla«.

Omkring 1489 blev Milde ved Nobiskrug nord og ved Norddeich mod syd opdæmmet²⁾. Før opdæmningen strømmede åerne fra gesten bl. a. Beke og Sadebek ind i Milde. Bekes mod syd vendte munding i Milde kan endnu konstateres. Sakse kalder åerne »rivus«. I et dokument fra 1513 hedder det: »Lopt de Beke in de Milde und also in de Treia (Trene)«. Det samme omtales i liver cens³⁾.

Efter Sakse var jorderne allerede dengang gennemskåret af grøfter (agros scrobibus). Han anfører yderligere, at friserne ved hjælp af springstokke, sådan som det endnu er tilfældet, satte over åer og grøfter.

Hr. la Cour kan derfor ikke få medhold, når han i sit fembindsstærke værk om Sønderjyllands Historie, som er uundværligt for enhver slesviger, sætter Mileå, der strømmer forbi gestranden, i forbindelse med Milde. Denne bærer ganske vist navnet Milde i ændret form, men har intet at gøre med den gamle Milde. Ved Mileå drejer det sig om en kunstig afvandingskanal, omkring 3 m bred af 30 cm dyb, som leder vandet fra gesten ind i Husum-å. Anlæggelsen af denne kanal var efter Mildes opdæmning en nødvendighed⁴⁾.

Til fjernelse af yderligere tvivl om Mildes gamle løb kan henvises til, at der i skattemapperne for Rödemis Søndermarsk siden det 17. årh. strengt skelnes mellem landet inden for og landet uden for Milde. I første tilfælde blev der opkrævet lavere afgifter.

Gennem dette forhold kan Mildes løb mellem Damkog og Husum-å også fastlægges⁵⁾. Ligeledes danner Milde fra gammel tid græn-

sen mellem Ejdersted og Sønder Goes herred og derved samtidig mellem frisisk og dansk retsordning (Jydske Lov). Også landmålene og vedligeholdelse af grøfterne i Ejdersted og Søndermarsken var forskellige⁶⁾.

Vedrørende grænsen henviser jeg til kasterkortene og Mejers kort fra det 17. årh. Grænserne har ikke tidligere haft et andet løb. Allerede missionærerne Willibrord og

Liudger har efter beretningen fra Alkuin og Altfried forkyndt kristendommen på en ø ved grænsen mellem danskerne og friserne⁷).

Kun ved denne grænse kan der derfor have ligget et castrum. Hertugen ville nok have sig frabedt, hvis friserne havde trængt sig på for at bygge et fæste i Søndermarsken eller på Sønder Goes herreds grund.

Med konstateringen af Mildes flodleje vil man også kunne fastlægge beliggenheden af Sakses omtalte bebyggelse »oppidum«.

Ved Mildes vestlige bred ved Damkog strækker der sig en 2–3 km lang kæde med forladte værfter, som på Sakses tid har været beboet. Nogle af værfterne er først i den senere tid blevet fjernet. Det høje dige ved de dybtliggende værfter har desforuden været ført hen over yderligere gamle værfter. Efter antallet af disse vil det have drejet sig om en større bebyggelse (kommune). I dag er området som følge af de tidligere oversvømmelser blevet mennesketomt.

Hos Sakse betegnes bebyggelsen som oppidum eller også som castrum. Det nøjagtige navn mangler. Oppidum betyder efter den middelalderlige ordbog af Du Cange urbs, dvs. en by. Urbs og oppidum sidestilles i nævnte ordbog⁸).

Castrum er efter ordbogen et lukket, befæstet rum, et kastel eller en fæstning. Castra er en feltlejr eller en krigslejr.

»Moenia«, som Sakse omtaler, hører til forsvarsanlæggene. Men af betegnelsen fremgår ikke, af hvilket materiale dette anlæg er blevet fremstillet, i modsætning til »murus«, som ville betyde en sten- eller teglstensmur. I følge klassisk latin efter »Grosser George« (spalte 1533) må ordet »moenia condere« tydes som anlæggelse af et oppidum eller en by (plantestad-koloni). Kogen, som strækker sig i umiddelbar nærhed af bebyggelsen, benævnes på såvel de nuværende som Johannes Mejers kort fra det 17. årh. for Dingbüllkoog, som er omtalt i et dokument fra 1530.

Navnet på bebyggelsen vil derefter sand-

synligvis have været Dingsbüll. I dokumenterne forekommer dette navn siden 1600⁹).

Stednavne med endelsen büll (bøl) skal stamme fra det 11. århundrede¹⁰). Allerede derfor må der i bebyggelsen have været et tingsted, da et sådant som regel lå i nærheden af herredets hovedby.

Et andet navn på dette langstrakte sted eller en del af dette er efter senere efterretninger Myld¹¹).

I liber cens. berettes der, at det rømmede rum hører til »castrum vedelicet Myld«. Castrum og Myld bliver hermed sidestillet¹²).

Sakse skriver, at oppidum har ligget mellem floden Milde og sumpene ved Dingbüllkoog (inter paludes et amneque situm). Kun på dette sted mellem floden Milde og Dingbüllkoog må castrum og oppidum have ligget. Mod vest blev Dingbüll kog omsluttet af den betydelig bredere Nordejder, som tydeligt kan spores i landskabet. Sydfronten beskyttedes af Beke, og mod nord forbandt en kunstig og bred kanal, som endnu forefindes, Nordejderen med Milde. Det høje, udstrakte dige mellem Milde og kogen byder i dag en vid udsigt over marsken til gesten, så fjendernes fremrykning straks ville kunne bemærkes. Gennem det nærliggende bagland var forstærkningen sikret. Der var tilstrækkelig beskyttelse. Derimod må, som de øvrige forfattere hævder, det formodede fæste i Søndermarskens sumpe og mose i umiddelbar nærhed af gesten have været en umulighed, da enhver bevægelse ville kunne iagttages, og enhver forsyning ville have været udelukket.

Castrum dannede derfor en naturlig og udmærket forsvarsstilling, som jeg under min tiårige krigsdeltagelse ved fronten ikke kunne have tænkt mig bedre.

Når la Cour antyder, at Mildeborg kunne have været en af de traditionelle ringvolde, så overser han, at der i marsken, der gennemskæres af grøfter og kanaler, kun kan være tale om en vandbefæstning. I Ejdersted var de store gårde for sikkerhedens

skyld omgivet af enkle og dobbelt brede grave. Wogemanns borg kunne derfor kun indtages, fordi kvinderne havde ladet broen gå ned.

Fra gesten førte kun to veje til castrum, den ene over dige ved Milde til Hakenshof, den anden hovedvej over den sydlige damkogsdam til Myld. Her har der i sin tid været anlagt en bro over floden. Færdslen er ad en omvej blevet ført uden om værften, der var 200 m lang og 100 m bred, og som har tjent til vejspærring og tillige har været en befæstet plads, som har hævet sig vest for overgangen af Milde.

Hvis man formoder, at der ved siden af castrum har ligget endnu et særligt Mildeborg, så kunne den godt have været anbragt på denne værft, som er den største i vid omkreds, og denne kan have været sæde for den øverste befalingsmand.

Helt fra middelalderen har adskillige forfattere været optaget af spørgsmålet vedrørende Mildeborg. For det meste har de holdt sig til de mundtlige overleveringer. Af alle beretninger fremgår det, at Myld i sin tid har haft ry som en betydelig by. Blandt andre har Mews Andersen, foged i Ejdersted omkring 1446 samt pater Johannes efter lib. cens. fra omkring 1450 berettet, at de begge fra deres forældre har hørt, at der tidligere i Myld skal have været to advokater eller fogeder, der afholdt tingdag om onsdagen for gestbeboere og for marskbeboere om lørdagen. På en markedsdag skal der have indfundet sig over 500 beboere. Til castrum og Myld hørte efter deres angivelse en række sogne, nemlig St. Johann og Dornebüll, begge beliggende syd for Trenen, desuden St. Christine og St. Catharine (Husby).

Myld udgjorde således midtpunktet for et større område, svarede til omfanget af et herred. Efter et register fra 1450, som har afløst et fra 1352, havde Myld og Kottenbüttel to dommere (ettingos sive juratos¹⁴). Som følge af de stadig oversvømmelser udvandrede befolkningen til den nære gest og

til dels til Rödemis. Dette blev senere til et biskoppeligt fogederi med en foged i spidsen og med eget ting og galgeplads. Fra Myld overtoges også retten til at føre et segl, hvad der eller kun tilkom et herred. Seglet findes endnu¹⁵).

I en designation fra 1240 nævnes en kirke i Myld på øen Ejdersted, desuden en kirke i Myld for Sønder Goes herred. Myld havde således to kirker¹⁶.

Der er meget, som taler for, at der i det 11. århundrede banedes vej til oprettelsen af et bispedømme ved Milde¹⁷). Også den kamp, kong Vermunds søn Uffe førte, kan have fundet sted ved Milde¹⁸).

Imod la Cours antagelse, hvorefter Myld kun skulle have været en almindelig landsby, tror jeg at have klarlagt, at Myld har indtaget en plads som en større herredsby og har dannet et ikke ubetydeligt midtpunkt i et større område.

- 1) Mittellateinisches Wörterbuch, udg. Bayrische Akademie der Wissenschaften Berlin 1967. Saxonis Grammaticus, Gesta Danorum., udg. Holder 1886.
- 2) Carstens: Myld, Milde und Mildeburg, side 54, liber cens., 156.
- 3) Carstens a.a. O. 58.59.
- 4) la Cour a.a.O. 11. Foruden la Cour er en række af forfattere af den mening, at Milde har strømmet gennem Søndermarsken (Laur. Hinz, Buch).
- 5) Carstens a.a.O. 55 og 68 ff.
- 6) Carstens a.a.O. 63.
- 7) Carstens: Die Heilige Insel bd. 11 s. 93 og 94 (in confinio fresonum et danorum).
- 8) Du Cange Mittelalterliches Glossarium, Tomus 6.
- 9) Laur. W.: Ortsnamenlexikon.
- 10) la Cour a.a.O. 1 324.
- 11) Quellen-S. Bd. VI 69.102.163.
- 12) lib. cens. 163.
- 14) Quellen-S. VI, 69.
- 15) liber cens., 180. Carstens G.: Die Stiftungsgeste Rödemis bis 1750.
- 16) Hansen, Reimer.: Z.S.H.G. 24 s. 73, 74.
- 17) Carstens G.: Zur Lage der Insel Farria. JbN fr. 11965, s. 59–64, 1966, s. 132–138.
- 18) Carstens G.: Schauptplatz der Offa Sage. JbN fr. 1, V, 133. Saxo, IV, 115. XII, 402, 21. (udg. Holder).

Et svar

AF DR. PHIL. VILH. L|A COUR

På ovenstående indlæg skal jeg svare kortest muligt.

Det er godt, at dr. jur. Goslar Carstens nu »i første række« tyr til fader Sakse som kilde til problemets løsning, for andet grundlag eksisterer overhovedet ikke; men det er en fuldkommen misforståelse på basis af denne kilde at ville »fastlægge løbet af floden Milde og anlæggelsen af bebyggelsen Myld«. Sakse giver i den henseende ikke så meget som en svag antydning. Han siger kun, at Knuds *moenia*, som han også kalder *oppidum*, blev anlagt »propter Mildam fluvium« og »inter paudes ammemque«. Denne kortfattede lokalisering er årsag til, at man ikke har kunnet ens om, på hvilket sted man skal tænke sig Mildeborg anlagt. I den forbindelse er det positivt urigtig, hvad dr. Carstens skriver, at jeg har anbragt Mildeborg i eller ved »den nuværende Søndermarsk«. Jeg har skrevet: »Skal vi være ærlige, aner vi ikke det mindste om, hvor den (altså Mildeborg) lå«, thi alle tænkelige spor af den er forlængst slettet. Kun én ting fremgår tydeligt af Saksens tekst: Mildeborg skildres af ham som et *nyanlæg*, og det samme gælder den basis, *castra* (plur. af *castrum*), som Svend anlægger til støttet for sin angrebshær. Med andre ord: Sakse anvender i sin tekst tre forskellige betegnelser for *nyanlæg* inden kampen. Hvilken betydning har disse tre udtryk haft i Saksens latin?

Det er en kendsgerning, at *moenia* i middelalderlatin anvendtes både i sin oprindelige betydning af »mure« og i betydningen »skanser«, medens *oppidum* dels benyttedes

om en »by«, dels ligeledes om en »skanse«. Det sidste er f. eks. tilfældet et enkelt sted så tidligt som i Cæsars »De bello Gallico«. Hvad Svends *castra* angår, kan vel ingen drømme om, at han under de givne omstændigheder har givet sig til at »mure« en borg. Også i dette tilfælde må Sakse tale om et primitivt jordvirke.

Og denne tidligmiddelalderlige anvendelse af de tre anførte gloser som betegnelser for voldanlæg, jordvirker, hører med til Saksens og enkelte andre kræsne forfatters »elegante« latin. Det er helt utilstrækkeligt at slå gloserne efter i Du Cange eller George, skønt disse i mange henseender er udmærkede vejvisere – de har kun ikke alle nuancerede betydninger af den enkelte glose med, hvad heller ikke nogen kan bebrejde dem; for allerede i det 13. årh. var de tre nævnte gloser blevet fast differencierede. Da benyttes *oppidum* kun om »en by« og *castrum* kun om »en bog«, medens *moenia* angav en muret bygning, f. eks. et hus eller en ringmur. På den tid lå Sakse forlængst i sin grav, og hans brug af gloserne gav i senmiddelalderen vind i sejlene til lokalpatriotiske frisers fantasier om en betydningsfuld by Myld og en stærk borg Mildeborg.

Det var disse fantastier, plejet op igennem århundrederne, jeg vendte mig imod. Jeg indrømmer, at dr. Carstens er ulige bedre end jeg fortrolig med hele rækken af nordfrisiske mytedannelser; men til gengæld mangler han åbenbart enhver indsigt i historisk kildekritik.

Nordfriesland

AF HENNING JENSEN

Dobbeltnummeret 23/24 er udkommet nu i oktober, forsinkelsen skyldes, at landet Schleswig-Holstein har båndlagt nogle af de ellers bevilgede midler til Nordfrisisk Institut i Bredsted. Man kan ikke mere udgive i det omfang, man vil. Vi vil græde tørre tårer over dette forhold. Instituttets tre lektorer er nemlig i den grad udrustet med gode evner og pædagogisk tålmodighed, at deres evner skulle og burde udnyttes til direkte undervisning og ikke til korrekturlæsning på intetsigende artikler, som går lige hen over hovedet på folk.

Tiden er så alvorlig, at man er nødt til at tale direkte til folk, mundtlig undervisning, mundtlig påvirkning er langt at foretrække, ja, tvingende nødvendig for at råbe folk op, ikke mindst her i Nordfrisland, hvor der i århundreder er talt hen over hovedet på folk. Undertegnede sad fornylig ved en dyrskuemiddag i Tours i Frankrig sammen med mine landmandsvenner fra Jerseyøen, to familier, der bor i landsbyer tæt op ad St. Helier, hvor Harro Harring, ærkefriseren fra Vobbenbøl, ligger begravet. Skulle jeg indlede en samtale med dem om Harro Harring, den fremmede, eller skulle vi fortsat tale om deres naboer og andre bekendte, jeg foretrak det sidste – Harro Harring var en fremmed for Jerseyfolkenes, og han var en fremmed for sine egne, – når man skal dø, skal man dø i hjemstavn, ikke i fremmede lande, så glemmes man for let af sine egne, ja, man skal egentligt talt også leve blandt sine egne og skrive og tale på deres eget sprog, og ikke styrte om i Europa og kæmpe for sin egen ære – in defence of my honour – sådan ender mange af Harro Harrings indlæg i de jerseyanske aviser.

Det er det nordfrisiske folks skæbne, at

der er talt hen over hovedet på det i århundreder. Vil man ændre dette forhold, må man lave en ægte nordfrisisk højskole, tiden er inde til det nu, tiden er moden. Moden, fordi lærerkræfterne er til stede, og Kresten Kold sagde: der hvor lærerens trang til at meddele sig mødes med elevernes trang til sand oplysning, dér opstår en højskole. Det er her og nu.

Vi skal vel ikke synges en svanesang over tidsskriftet, men aktuelt og relevant er det ikke. Der er f. eks. nogle indlæg af Haunstrup-Clemmensen og Jes Caspersen om deres mening om Fællesmarkedet, javel, det er måske gode og markante personligheder i deres hjemstavn og i deres omgangskreds, men for et nordfrisisk læserpublikum kan de kun være Hr. hvem-som-helst. Havde man nu taget ganske almindelige friseres mening om Fællesmarkedet, ja, så kunne det måske være blevet til en dialog, der kunne have befordret en stillingtagen. Mine jerseyanske venner var i øvrigt imod Fællesmarkedet, de var ikke blevet spurgt.

Oskar Gerlach har et indlæg om Boselstævnet i Garding med deltagere fra Irland, Østfrisland, Oldenburg og Holland. Det er holdt i bedste olympiade stil med tydelig skuffelse over, at værtsfolkene ikke rendte med alle førstepræmierne. Olympiadesprog og -indstilling hænger os langt ud af halsen. Derimod står der ikke noget om, at den irske delegation medbragte egen præst til de daglige messer, måske var det derfor, de fik så mange gode resultater. Vi forventer i øvrigt i næste nummer af tidsskriftet en redegørelse fra Carsten Boysen om Boselspillets oprindelse.

Henning Jensen

Boganmeldelser

EN SLESVIGSK BILLEDBOG

Professor, dr. Ernst Schlee, direktør for det slesvig-holstenske landsmuseum på Gottorp slot, har samlet 130 billeder fra byen Slesvigs historie i hverdag og krig og med kommentarer udgivet dem på Christian Wolff Verlag i Flensborg under titlen »Leben und Treiben im alten Schleswig«.

Det er en festlig bog, der begynder med kalkmalerier fra 1300-tallet af hekse i domkirken og slutter med nogle tegninger fra 1912, medens man undervejs har fået billeder fra begravelse og skyttefest, slagtning, dyrskue, gadeliv, teater osv. Lad nogle eksempler tale: Fra 1654 den ældste eksisterende tegning af grønlandere, der blev fremstillet for kong Frederik III i Flensborg, hvor han dengang holdt hof på grund af pestens hærgen i hovedstaden; i forbindelse med Flensborgbesøget opholdt grønlanderne sig også fem dage på Gottorp slot, hvilket har motiveret, at billedet er medtaget her. Århundreders strid om Hamborgs skyldighed over for hertugen af Gottorp er illustreret med en tegning fra 1745 og en liste over en årsaflevering fra Hamborg, omfattende et fad Rhinskvind, to

tønder Hamborg øl, 100 pund ris og 50 pund mandler. Sangerfesten 1844 er forevigtet med oplysningen om, at her lød Schleswig-Holstein meerumschlungen for første gang; derimod nævnes ikke historien om, hvorledes samtidig det slesvig-holstenske flags tre farver her blev sat sammen (læs f. eks. Sach, Geschichte der Stadt Schleswig, p. 300, eller Hoff, Schleswig-Holsteinische Heimatgeschichte II, p. 497, sammenlign Jåpsen, Den nationale udvikling i Åbenrå 1800–1850, p. 209 og 213). Vi får Frederik VII's indtog i Slesvig, da banen Flensborg–Tønning blev indviet 1854, skønt banen ikke nåede Slesvig nærmere end Klosterkro, hvortil Slesvigborgerne havde en mils vej at gå, inden de kunne komme med toget. Der er også en tegning af bådene, der sejler i Slesvigs gader under stormfloden den 13. november 1872.

Byens liv er overvejende set med tyske øjne, og kommentarerne er endnu mere præget af det tyske, men også danske læsere vil have fornøjelse og udbytte af at studere denne enestående billedbog, der må gøre andre byer misundelige og give dem lyst til at eftergøre dette kunststykke.

bjs.

Grænselandsdagbog

VED FR. RUDBECK

SYD FOR GRÆNSEN

3. september: Ved gudstjenesten i den danske St. Hans kirke i Flensborg ophænges et kirkeskib, en model af korvetten »Dagmar« bygget af Alfred D. Jensen, Glud, og skænket af revisor A. Kjærsgård Nielsen, Grønninghoved.

4. september: Jaruplund højskoles elevfor-

ening vælger ny bestyrelse i stedet for den bestyrelse, der trådte tilbage i protest mod udnævnelsen af ny forstander. Som formand vælges højskolelærer Dieter Küssner.

5. september: I Rendsborg danske skole, der ved skoleårets begyndelse modtog 308 elever, må også børnehavelokaler inddrages som klasseværelser, mens hele børnehaven placeres i skolebygningen i Büdelsdorf.

6. september: Frilæggelsen af en større gravplads fra perioden 800–1000 ved Langballeå har ført til den teori, at der her ved Flensborg fjord har ligget en større vikingebolads og et anlægssted.

Husum by talte pr. 21. august 25.927 sjæle. Heraf var 13.578 kvinder og 12.349 mandlige. Ældst er den 102-årige fru Anna Lembcke. Kun 20,6 pct. af indbyggerne er børn under 14 år; landsgennemsnittet er 23,7 pct.

Amtet Nordfrislands indbyggertal er faldet til 159.644 pr. 1. marts eller 5018 færre end i 1970. Kun 16 af 1000 indbyggere er beskæftiget ved industri. Mens der i 1971 fandtes 47 industrivirksomheder med 2791 beskæftigede, er tallene i 1972 43 industrivirksomheder og 2510 beskæftigede.

Biskop Hans Kvist, Roskilde, tidligere dansk førsteprest i Sydslesvig, vælges til præsident for Dansk Kirke i Udlandet.

8. september: Flensborg besøges af det danske skoleskib »Danmark« og det norske skoleskib »Chr. Radich«. Gamle sejlskibskaptajner med den 100-årige Kap Horner, Andreas Hansen fra Rømø, i spidsen er til stede ved modtagelsen.

I Risum indvies en ny kommunal idrætshal »Friesenhalle«, som også står til rådighed for lokale danske foreninger.

I Riseby i Svans indvier den danske ungdomsforening en ny idrætshal.

13. september: Udenfor Husum er fundet rester af et dige, der menes at stamme fra det 15. århundrede, det har forbundet det i 1468 forsvundne Lundsbjerg med fastlandet.

15. september: Skoleleder Karl Andresen, Vanderup, afløser den hidtidige forstander Niels Bøgh Andersen på Jaruplund højskole.

16. september: I Slesvig by vil antallet af begyndere i de tyske skoler, der i år var på 513, næste år stige til 571, men derefter gradvis falde til 292 i 1978, oplyser forman-

den for byens skole- og kulturudvalg, rektor Wolfgang Richter.

I Husum indvies i overværelse af undervisningsminister W. Braun, Kiel, Storm-Huset til mindet om digteren Theodor Storm.

18. september: Nordfriesischer Verein markerer sin 70 års beståen ved en fest i Husum.

20. september: Elevtallet i Sydslesvigs danske skoler er steget med 9 pct. eller med 453 elever til 5520 elever. Antallet af begyndere er i alt 763 mod 648 i fjor. Stigningen fordeles sig i de enkelte amter på følgende måde:

	1971	1972	Stign.
Flensborg by	1886	2074	188
Flensborg amt	778	864	86
Nordfrisland	1034	1105	71
Slesvig amt	775	841	66
Egernførde–Rendsbøl	614	656	22
	5067	5520	453

26. september: I løbet af 3 uger har man noteret 70 nye indmeldelser i Sydslesvigsk Forening i Flensborg by. SSF i Flensborg amt kan i indeværende år notere en fremgang på 150 nye medlemmer til ca. 9.200 medlemmer.

I overværelse af arveprins Knud og arveprinsesse Caroline Mathilde indviedes en ungdomsafdeling på det danske børnehjem i Lyksborg; der blev også afsløret en tavle over bidragydere til hjemmet.

27. september: På Dansk Skoleforenings fællesrådsmøde i Husum bekræftes det stigende elevtal, og det oplyses, at de danske børnehaver besøges af godt 2000 børn, men at der ved mange børnehaver er ventelister på op til 40 børn. Nye børnehaver åbnes i nær fremtid i Isted, Risum og Stedesand.

I tilskud fra Kiel har det danske Skolevæsen fået 6,5 mill. DM eller 1 mill. mere end sidste år. Til børnehaverne ydedes 440.000

DM, en stigning på 155.000 DM. Forældre-
ne har til de danske børnehaver bidraget
med godt 500.000 DM, hvilket er en stig-
ning på 110.000 DM.

Det meddeles desuden, at der nu i Kiel
søges om tilladelse til oprettelse af en dansk
realskole i Husum.

28. september: De tyske skoler i Sydslesvig
har store problemer som følge af lærerman-
gel. Landsregeringen har sat klassekvotien-
ten op til 35–40 børn. På Flensborgs gym-
nasier må 30 pct. af undervisningstimerne
enten udgå eller klares med vikarhjælp.

29. september: Sydslesvigsk Vælgerforening
vedtog på et landsmøde i Flensborg enstem-
migt ikke at deltage i det vesttyske for-
bundsvalg den 19. november.

NORD FOR GRÆNSEN

1. september: Som følge af en grænseregul-
ering mellem grænsestenene 124 og 192 i
forbindelse med grænsevandløbskommissio-
nens arbejde afstår Danmark 14 ha til Tysk-
land og modtager til gengæld 15 ha, således
at Danmark er blevet 1 ha større.

Det tekniske udvalg i Sønderjyllands amt
vil sætte kraftigt ind for at bevare de 122 år
gamle elmetræer på strækningen mellem
Sønderborg og Dybbøl banke.

3. september: Der var 382 aktive deltagere
ved ringridningen i Bylderup-Bov; den blev
erklæret for verdens største ringriderfest.
Sønderborg har kun Nordeuropas største.

4. september: Regionalradioen i Åbenrå be-
gynder som den første af Danmarks syv re-
gionalradioer med daglige nyhedsudsendel-
ser.

5. september: Bund deutscher Nordschleswi-
gers delegeretforsamling anbefaler et ja til

en dansk tilslutning til EF. Det er et ja til
frugtbar vekselvirkninger i grænselandet,
hedder det i en resolution fra mødet i Ting-
lev, som tiltrådtes af 176 delegerede.

12. september: På Slesvigsk Partis radio- og
fjernsynspræsentation forud for folkeafstem-
ningen erklærer formanden for Bund deut-
scher Nordschleswiger, gdr. Harro Mar-
quardsen, at det tyske mindretal samlet går
ind for en dansk EF-tilslutning. Generalse-
kretær Rudolf Stehr fastslår, at der ikke bli-
ver tale om nogen jordkamp, og at en til-
slutning heller ikke vil betyde en blodtrans-
fusion til mindretallet.

14. september: Skolerne i Emmerske og Sæd
vil blive nedlagt i årene 1974–78, meddeler
skolekommissionen for Tønder kommune.

23. september: Det slesvig-holstenske Hjem-
stavnsforbund holder sit årsmøde i Tønder.
Bibliotekar P. Callesen får overrakt forbun-
dets Lornsen-kæde.

25. september: Regeringens ministerudvalg
i sønderjyske spørgsmål holder møde sam-
men med repræsentanter for Sønderjyllands
amtsråd. Blandt de spørgsmål, man drøftede,
var planerne om et grænseregions-forsk-
ningsinstitut i Åbenrå og placeringen af en
afdeling af Danmarks Lærerhøjskole i Ha-
derslev.

27. september: I en lergrav ved Gram er
fundet et skelet af en hval, der er mellem
10–15 mill. år gammel.

28. september: Dagbladene Dannevirke-
Hejmdal opsiger samtlige ansatte og med-
deler, at der forhandles med andre bladhus-
e om et eventuelt samarbejde.

30. september: I forbindelse med den tyske
skole- og sprogforenings årsmøde indvies
den nye tyske privatskole i Lunden på Nord-
als.

OUGAARDS

Boghandel

Vi har altid det bedste af den nye og den ældre litteratur på hylderne

Haderslev - tlf. 2 25 71

Grænselandets liv Grænselandets sang

møder De i

Jydske Tidende

Syd- og Sønderjyllands store blad

Idrætshøjskolen i Sønderborg

Højskole med lederuddannelse i gymnastik, boldspil, fri idræt og svømning.

6 mdrs. vinterkursus for mænd og kvinder fra 3/10-28/3.

3 mdrs. sommerkursus for mænd og kvinder fra 3/5-28/7.

Tlf. (04) 42 18 48

Bent Brler

De har hørt om det pengeløse samfund... det er noget med checks... det er noget nemt... noget der holder orden i det økonomiske. Tal med Sydbank - de taler Deres sprog.

CHECK KONTO

SYDBANK
- den sønderjyske bank

Besøg
landsdelens
museer

BOGTRYK . OFFSET . BOGBIND

Th. Laursens Bogtrykkeri A/s

Jernbanegade 8, Tønder, tlf. 2 15 50

M. Schaumanns Klædefabrik A/S

Afd. for kemisk rensning TRYLIN

Haderslev

WINDFELD-HANSENS BOMULDSSPINDERIER A/S

VEJLE

LØGUMKLOSTER HØJSKOLE

Kursus begynder sept., nov., febr. Korte sommerkursus.

Tlf. 4 33 25

ANDELSBANKEN

Haderslev

Aabenraa

Læs

Dannevirke

Sønderjyllands ældste blad

Jyllands Kreditforening

HADERSLEV
TELEFON NR. (045) 2 27 25

Sønderjysk Tæppefabrik

A. R. Kjærby A-S
Højer

Ladelund
Landbrugs og Mælkeriskole
Brørup station

A/S Sønderjysk Frøforsyning
Frøavl & Frøhandel
Aabenraa

OVE ARKIL A/S
CIVILINGENIØR - ENTREPRENØR
HADERSLEV

Hejmdals
BOGTRYKKERI
AABENRAA TLF. (046) 2 31 32

*Spare- og Laanekassen
for Hobro og Omegn*

Indlæg nr. 3 i nr. 1 af 1974

I løbet af året har der været
 en del afslutninger af skoleåret
 og det er derfor blevet besluttet
 at afslutte skoleåret den 30. maj 1974

Indlæg nr. 3 i nr. 1 af 1974

I løbet af året har der været
 en del afslutninger af skoleåret
 og det er derfor blevet besluttet
 at afslutte skoleåret den 30. maj 1974

HADERSLEV BANK

AKTIESELSKAB

HORSENS HAVN

- Mange moderne stykgodskraner
- 7,00 m vanddybde
- Havnen kan besejles dag og nat
- Store arealer ved kaj og jernbanespor ledige til udleje

Selskabs- og udflugtskørsel

Ruteautomobil-Aktieselskabet
 for Haderslev Amt og By

Haderslev, tlf. (045) 2 38 55

Horso Støbegods

Aktieselskabet
 N. A. Christensen & Co.
 Kongelig Hofleverandør
 NYKØBING MORS

Sønderjysk Månedsskrifts adresse:

H. P. Hanssensvej 9, Haderslev,
 tlf. (04) 52 17 37.

Redaktørens adresser:

Viceskoleinspektør W. Christiansen,
 Brorsonsvej 37, Tønder, tlf. (04) 72 18 78.
 Viceskoleinspektør Chr. Stenz,
 Tøndervej 173, Åbenrå, tlf. (04) 62 14 50.
 Cand. polit. Inger Bjørn Svendsen,
 H. P. Hanssensvej 9, Haderslev.
 Tryk: Th. Laursens Bogtrykkeri a-s,
 Tønder.

HOPTRUP HØJSKOLE - Hoptrup

Vinterskole for unge mænd og kvinder
 3 ell. 5 mdr. fra november ell. januar.
 Sommerskole for unge mænd og kvinder,
 3 ell. 5 mdr. fra maj. Axel Nielsen

DANEBOG HØJSKOLE - ALS

3 mdr. sommer-, 5 mdr. vinterskole

Tlf. (044) 6 41 12

Gunner Rasmussen

TRY HØJSKOLE

9330
 Dronninglund
 Sygeplejehøjskole

SØNDERBORG HANDELSSKOLE

Handelsgymnasium - Handelshøjskole-
 afdeling

Sdr. Landevej 30 - Tlf. (044) 2 55 25

TØNDER STATSEMINARIUM

Grønlandsseminariet
 Tilmelding for 1973/74 helst inden
 1. maj, senest 30. juni.
 Telf. (047) 2 12 30

GRAM

KØLEANLÆG

BRØDRENE GRAM $\frac{1}{5}$ • VOJENS